

Isabel CÁCERES, Isabel EXPÓSITO, Marta FONTANALS, M. Gema CHACÓN, Josep Maria VERGÈS (eds.), *Experimental Archaeology: from research to society. Proceedings of the Vth International Congress of Experimental Archaeology. 25th – 27th October, 2017 – Tarragona (Spain)*- Butlletí Arqueològic, 40, 2018.

Arheologia experimentală reprezintă, de mai bine de jumătate de secol, o ramură a cercetării arheologice la care se face apel, cu precădere, pentru înțelegerea aspectelor tehnologice/materiale ale vieții oamenilor din Preistorie, Antichitate, Evul Mediu și chiar perioade mai recente. Această înțelegere este una mult mai intimă și mai personală decât orice altă cale de cunoaștere a trecutului prin implicarea directă, nemijlocită, a arheologului/experimentalistului care trebuie să își folosească atât mintea cât și propriul corp și care trebuie să își însușească cunoștințe practice deopotrivă cu cele teoretice. Această implicare atât de personală a conferit, *ab initio*, un caracter de subiectivitate și amatorism disciplinei. Însă, emanciparea de sub tutela empirismului a venit odată cu integrarea conceptelor teoretice și preocuparea pentru controlul strict al tuturor variabilelor unui experiment. Recunoașterea potențialului arheologiei experimentale ca metodă de a oferi răspunsuri la întrebări legate de biografia artefactelor descoperite în timpul săpăturilor arheologice a venit în timp și astăzi nimeni nu îi mai poate contesta aportul. Drept urmare, cursuri de arheologie experimentală au fost introduse în programele de studii de licență și masterat ale unor universități din întreaga lume¹, iar asociațiile profesionale, congresele și colocviile dedicate acestei discipline au un grad crescut de seriozitate și științificitate. Una dintre școlile de arheologie experimentală cel mai bine reprezentată ca număr de specialiști dar și prin calitatea lucrărilor pe care le patronează este școala din Spania, țară unde a apărut și inițiativa organizării congresului *International Congress of Experimental Archaeology*, aflat în 2017 la a V-a ediție. Actele acestei ediții sunt publicate în numărul 40/2018 al revistei *Butlletí Arqueològic*, editată de Reial Societat Arqueològica Tarraconense, sub forma volumului *Experimental Archaeology: from research to society*. Cele 47 de studii care alcătuiesc acest volum sunt redactate în

limba spaniolă, dar nu lipsesc nici cele în limba engleză. În limba catalană sunt scrise, mai ales, articolele care au ca scop diseminarea, către publicul larg, a rezultatelor unor încercări de reconstituire a diverse aspecte legate de arheologia perioadei romane. Specialiștii care au participat la realizarea acestui volum provin din Spania, Italia, Franța, și mai puțin din alte state precum Grecia sau Polonia.

Un prim grup de contribuții se înscrie în tematica înțelegerii tehnologiei litice și a utilizării uneltelor de piatră din Paleolitic. A. Cueva-Temprana, D. Lombao, N. Geribàs și M. Mosquera în *El catálogo conductual de la talla lítica y sus aplicaciones a la tecnología del Paleolítico Inferior* (p. 19-24) prezintă experimentele pe care le-au întreprins cu ajutorul a cinci cioplitori cu experiență care au fost invitați să cioplească trei tipuri de unelte tipice Paleoliticului Inferior: un *chopper*, un *chopping-tool* și o piesă bifacială. Aceasta pentru a compara gesturile pe care cioplitorii le fac când produc uneltele respective și pentru a observa înlănțuirea unităților comportamentale (*unidades de conducta*), cu scopul de a crea un original catalog al comportamentelor din timpul cioplierii. Trei dintre autorii acestui articol (Lombao, Cueva-Temprana și Mosquera), alături de M. Guardiola semnează și următoarea contribuție: *De la palabra al gesto: el papel de diferentes mecanismos de transmisión social en la adquisición del método de talla alternante* (p. 25-31), care abordează problematica învățării cioplierii de către novici și căile de transmitere a cunoștințelor necesare. Autorii au dovedit că este nevoie de interacțiune între mentor și elev la nivel verbal și gestual, învățarea fiind astfel un fapt social.

P. García-Medrano, A. Pedergrana, Al. Asryan, A. Ollé și A. Benito-Calvo, în articolul *The quartzite cleavers from Atapuerca (Burgos, Spain): the standardization of shape* (p. 33-39), vorbesc despre experimentele ce au presupus folosirea unor replici de toporașe acheulene cu scopul de a compara uzura ce se dezvoltă pe acestea cu uzura de pe artefactele arheologice descoperite la Atapuerca. Pentru comparație au combinat două tehnici de analiză microscopică (microscop digital 3D și SEM).

J. L. Fernández-Marchena, J. Ramón Rabuñal și M. Soares-Remiseiro prezintă, în *Entre huellas, fracturas e iridiscencias. Identificación de huellas diagnósticas de proyectil en cristal de roca* (p. 41-47), date despre formarea

¹ În ultimii ani și în cadrul programului de masterat "Arheologie, civilizație și artă antică" de la Facultatea de Istorie a Universității "Alexandru Ioan Cuza" din Iași.

striațiilor microscopice și a fracturilor de impact pe artefactele din cuarț folosite ca vârfuri de proiectil.

Legată de aportul arheologiei experimentale în traseologie este și contribuția *Identify the launched percussion Lower Paleolithic tools: the case of shaped pieces in limestone and basalt* (p. 49-55) semnată de C. Viallet și colegii săi. Autorii descriu uzura de pe replicile de unelte din bazalt și calcar (ce le imită tehnologic pe cele descoperite în două situri paleolitice din Franța) folosite în activități de percuție lansată: spargerea oaselor și tăierea lemnului proaspăt prin lovire.

Apoi, editorii volumului ne propun, prin contribuția lui S. Taranto: *The case of the "husking trays": an experimental analysis of a pottery typology supposed to be used for baking bread* (p. 57-63), să ieșim din sfera utilajelor litice paleolitice și să ne îndreptăm spre problematica funcționalității tăvilor din ceramică descoperite în situri din Mesopotamia mileniului VII-VI B.C. Taranto a reprodus astfel de tăvi pentru a testa două ipoteze: cea conform căreia aceste tăvi ar fi folosite la decorticarea grâului și cea care duce funcționalitatea acestor obiecte în zona bucătăriei și anume folosirea lor ca tăvi de copt pâinea. Cea de-a doua ipoteză, testată prin 4 experimente cu variabile inter-schimbabile s-a dovedit cea viabilă.

M. Modolo și o echipă formată din specialiști și amatori italieni enumeră, în lucrarea *The archaeological park of Livelet: didactic and experimental archaeology on a trip into Prehistory* (Revine Lago, Treviso, Italy) (p. 65-71), activitățile pe care le întreprind în parcul arheologic de la Revine Lago, activități menite a educa publicul în privința vieții oamenilor preistorici.

M. Bofill, A. Palomo, D. Chondrou, H. Procopiou și S. M. Valamoti în *Molienda experimental en el marco del proyecto ERC PlantCult* (p. 73-79) fac o sinteză a experimentelor – realizate în cadrul proiectului PlantCult – prin care au folosit rășnițe și frecătoare din piatră la prelucrarea diverselor plante întrebuințate în alimentația preistorică.

Interesul lui A. Breu și a colaboratorilor săi de la Universitatea Autonomă din Barcelona pentru diferențele tehnologii de coacere a ceramicii, s-a materializat în activitățile de ardere a unor replici de vase, atât în groapă, cât și în aer liber, cu o observare atentă a temperaturilor și variabilelor din aceste procese. Toate acestea, sunt expuse pe larg în *Evaluación con pirómetro de infrarojos de las aptitudes de uso de hogares planos y hogares en cubeta para la cocción de cerámica* (p. 81-88).

O altă contribuție din zona tehnologiilor de cioplire, dar de această dată cu implicații în înțelegerea lanțului operativ de producere a brățărilor din marmură din neoliticul zonei mediteraneene, este cea a lui F. Martínez-Sevilla, F. Jimenez Cobos și J. A. Lozano Rodríguez: *Aprendiendo a tallar mármol para hacer brazaletes: referentes experimentales para la identificación arqueológica*

de los procesos de aprendizaje (p. 89-96). Se arată diferențele de abordare a unei astfel de activități între cioplitorii experimentați și cei începători.

M. Vourc'h, C. Chaigneau, S. Cassen și V. Grimaud în *Rock Art experiment in Gavrinis: presentation, methods and results* (p. 97-104) ne prezintă un experiment relevant în încercarea de reconstituire a *chaîne opératoire* a uneia dintre dalele atât de frumos decorate din camerele mormântului neolitic de la Gravinis. Aceeași autori (dar cu ordinea numelor schimbată) semnează și o altă lucrare din acest volum: *Constitution d'un référentiel 3d des états de surfaces observés sur les dalles ornées néolithiques dans l'Ouest de la France* (p. 285-290), ce are ca subiect tehnicile de documentare a prelucrării suprafețelor de piatră, folosind fotogrametria și modelele tridimensionale.

Replicarea fusaiolelor cu morfologii diverse descoperite în situri aparținând epocii bronzului din insulele Eoliene și folosirea acestor copii în activități legate de toarcerea fibrelor vegetale constituie tema de certare pe care a abordat-o K. Żebrowska în *Aeolian Textile tools from the Bronze Age. Testing the functionality of potential heavy spindle-whorls* (p. 105-111).

Urmează o serie de articole despre popularizarea arheologiei precum cel al echipelor conduse de P. Gonzáles Marcén (*Espai Orígens: difusión y divulgación del patrimonio en el ámbito del turismo cultural y familiar*: p. 113-119), Josep M. Macias (*El conjunto histórico del circo romano de Tarragona: de la nube de puntos a la didáctica permanente*: p. 121-126), P. Castanyer (*La vil·la romana de Vilauba: de la investigació arqueològica a la vista virtual*: p. 133-139), dar și întreprinderi individuale ca cea a lui M. Panadès Manresa (*El joc a l'antiguitat clàssica: una tècnica d'immersió a la vida quotidiana del passat*: p. 127-132), A. Rojas Rabaneda (*El proyecto "Fiestas, ferias, mercados y festivales de divulgación y recreación histórica en Cataluña"*, p. 149-154), J. Lopez Salgado (*Proyecto de valorización del yacimiento ibero de el Vilar (Valls, Tarragona)*, p. 299-305) și colaborarea dintre I. Cots și J. Vilà (*La difusió del jaciment protohistòric de la Cella (Salou, Tarragonès): un exemple d'aplicació de les tecnologies de la informació i la comunicació al patrimoni*: p. 257-246). Li se adaugă contribuția lui C. Forn și E. Espejo, *Arqueología experimental en el Museo, una experiencia sensorial* (p. 155-161) care prezintă modalitățile prin care Muzeul din Badalona le înfățișează copiilor viața de zi cu zi din perioada romană, când exista orașul Baetulo. Astfel, vizitatorii pot testa pe pielea lor viața cotidiană din Roma antică, mergând după principiul lui Confucius: mi-au spus și am uitat, am văzut și am înțeles, am făcut-o și am învățat.

Despre caracterul pedagogic al experimentelor arheologice din cadrul evenimentelor de reconstituire istorică din Catalonia vorbește și A. Rojas Rabaneda în *La arqueología experimental en eventos de difusión del patrimonio cultural y de recreación histórica. Potenciales para explorar* (p. 353-359). M. Monrós și echipa proiectului

DIGIBERS prezintă modalitatea prin care au înțeles să facă cunoscută cercetarea arheologică publicului larg (p. 335-339).

Scriș în limba catalană, articolul *Consum d'embotits en època romana. Del registre arqueològic a la divulgació històrica* (p. 141-147) semnat de A. Masat și C. Forn, expune încercările autorilor de a prepara cârnați după rețete romane cu scopul de a observa cum se poate atesta, din punct de vedere arheologic, această activitate.

O echipă formată din O. Amblàs, I. Ollich, M. de Rocafiguera, M. Ocaña și A. Pratdesaba semnează două articole ce privesc probleme ale tehnologiilor din Evul Mediu: metalurgia fierului în *Arqueologia experimental de la metal-lúrgia la ferreria medieval de l'Esquerda* (p. 163-171) și ridicare unui turn din perioada carolingiană în *La construcció i durabilitat d'una torre carolíngia de fusta. Arqueologia experimental a l'Esquerda* (p. 173-180).

M. del Carmen Bañón Cifuentes în *Las huellas arqueológicas del "Campus Spartarius" un rastro a seguir en el sureste de la Hispania romana* (p. 181-185) expune, fără suport experimental însă, câteva date despre introducerea și prelucrarea în perioada romană a ierbii alfa.

A. Burguet-Coca și I. Expósito prezintă, în *Construyendo un redil; tras el rastro de los microrrestos vegetales de un "fumier" experimental* (p. 187-194), rezultatele experimentelor prin care au căutat să vadă diferențele pe care le are arderea asupra resturilor vegetale (fitolite, polen și palinomorfe non-polinice) identificate în gunoiul dintr-o stână.

Trei dintre cei mai prolifici cioplitori din Spania: A. Palomo, M. Aguirre și J. Baena în articolul *La talla lítica en España* (p. 195-200) fac o succintă prezentare a activităților legate de cioplirea experimentală a pietrei în acest stat din Peninsula Iberică.

O altă echipă coordonată de P. Jardón Giner abordează, în *Estudio experimental y traceológico sobre piezas destinadas al trabajo de la madera (cuñas y azuelas) a través de réplicas de soportes paleolíticos y neolíticos* (p. 201-209), problema întrebuirii pieselor *esquillé* din preistorie.

Experimente care implică realizarea și folosirea instrumentelor muzicale din diverse perioade au fost realizate de M. Genera i Monells și colaboratorii săi (*¿Cómo conseguir un aerófono en época prehistórica?:* p. 211-217) și de o echipă coordonată de F. Cuartero (*Una aproximación a la problemática de los zumbadores Magdalenienses a partir de la experimentación: influencia de las proporciones métricas en la sonoridad:* p. 219-224).

Asupra unor probleme specifice tehnologiei paleoliticului superior, și anume, perforarea coarnelor de cerb, s-a oprit F. J. Redondo Sanz în *Las perforaciones sobre asta (Cervus elaphus) en el paleolítico superior. La técnica de rotación* (p. 225-234).

M. Terradillos Bernal și echipa sa prezintă, în *La caza con arco. Aproximación al estudio de la potencialidad y*

capacidad de penetración de diferentes puntas de flechas (p. 235-242), experimentele pe care le-au întreprins cu vârfuri de săgeată, de diverse tipologii, care au fost prinse în cozi din lemn de pin și de fag cu scopul de a testa potențialul de penetrare a acestora.

Un subiect mai puțin investigat prin experimente arheologice – sistemele de închidere a ușilor din perioada pre-romană din Peninsula Iberică - este abordat de N. Fuertes Cabo, în *Sistemas de cierre en el mundo ibérico* (p. 243-250).

Reconstituirea *chaîne opératoire* a vaselor ceramice descoperite în situl neolitic de la Gavà, cu accentul pus pe etapa de șlefuire a suprafețelor reprezintă direcția de cercetare spre care s-au îndreptat S. Calvo și echipa sa: *Aproximación a los tratamientos de superficie en los recipientes cerámicos de las minas prehistóricas de Gavà (Barcelona)* (p. 251-256).

Modalitatea în care se comportă lutuile aplicate pe exteriorul unor structuri preistorice, în zone cu umezeală ridicată, a fost testată de M. Cuenca, Á. Franco-Montesdeoca și R. Gomes-Santana în *Pallabarro: pervivencias de técnicas tradicionales de construcción en climas húmedos* (p. 265-272).

O perspectivă interesantă asupra modului în care gladiatorii luptau ne oferă N. Real și M. E. Muñoz-Santos în *Gladiadores. De la teoría de las fuentes al empirismo de la reconstrucción histórica* (273-278). Munca în comun a doi autori cu fundal științific diferit, unul provenind dintr-un grup de reconstituire istorică, celălalt din lumea academică, arată cum se pot reconstitui (apelând atât la izvoare antice cât și la arheologia experimentală) aspecte mai puțin cunoscute despre supliciile gladiatorilor.

Implicare publicului de vârste mici în activități de reconstituire a unei locuințe circulare specifice perioadei de final a epocii bronzului este prezentată de echipa coordonată de A. Dorado Alejos în *La construcción de un hábitat de la Edad del Bronce como modelo explicativo de los hábitos constructivos prehistóricos* (p. 279-283).

A. Hernández Jordà și colaboratorii săi ne fac cunoscute experimentele pe care le-au întreprins pentru a înțelege mai bine prelucrarea oxizilor de fier din perioada mezolitică în *Reconstrucción experimental de los procesos de trabajo de óxidos de hierro mediante útiles macrolíticos. Las Caves de Santa Maira* (p. 291-297).

Modalitatea de realizare a inciziilor ce datează din paleoliticul superior din peștera La Viña a trezit interesul lui C. López-Tascón și a colegilor săi (*Grabando la pared en el abrigo del Viña (La Manzaneda, Oviedo, Asturias). Programa experimental para el análisis de huellas de uso en la industria lítica:* p. 307-313). Aceștia, cu ajutorul replicilor de burine și de piese neretușate din silex, au incizat linii pe un perete de calcar, cu scopul de a obține o bază de date cu privire la morfologia inciziilor în funcție de unealta folosită, de a testa fezabilitatea acestora și a observa urmele de folosire de pe uneltele de silex.

P. Mateo Lomba în *Retocadores en hueso: experimentación con cuarzo y sílex* (p. 315-322) descrie programul experimental ce a presupus folosirea unor oase în retușarea uneltelor de sílex și cuarț și cuantifică urmele de uzură apărute pe oase, în funcție de roca prelucrată.

C. Mathias și C. Viallet au folosit partea proximală a unei așchii ca retușor. Uzura ce s-a dezvoltat astfel a fost comparată cu cea de pe bulbul unei așchii din situl paleolitic de la Orgnac 3. Astfel, prin activitățile întreprinse și redată în *On the possible use of flake-bulbs for retouch during the Early Middle palaeolithic in Southeastern France: first results of an experimental approach* (p. 323-328), cei doi autori au demonstrat că artefactul paleolitic pe care l-au studiat a fost întrebuințat, în preistorie, ca retușor.

C. Mazo, J. Fanlo și M. Alcolea, în *Aportando experiencias, desarrollando habilidades: doce años de arqueología experimental en Caspe (2005-2017)* (p. 329-334), fac un rezumat al celor 13 ediții ale cursului de arheologie experimentală organizat de CECBAC, Zaragoza, oferind și statistica tehnologiilor preistorice cărora le-au fost subsumate activitățile cursului.

În *Reference collections of the Institucion Mila i Fontanals for the Study of prehistoric societies: archaeology from an experimental and technological perspective* (p. 341-345), M. Mozotta și ceilalți membri ai *Grupo de la Arqueologia de las Dinamicas Sociales* din Barcelona prezintă, în două pagini de popularizare, colecțiile de

referință pe care le-au pus pe picioare în cadrul IMF, colecții ce cuprind o litotecă și baze de date experimentale pentru traseologie, pentru tehnologia litică și tafonomie.

A. Revedin, B. Aranguren și M. Mariotti Lippi au realizat experimente de obținere a făinii din rizomul de papură pe care le prezintă în lucrarea *La producción de harina en el Paleolítico* (p. 347-352). Descoperirea arheologică de la care au pornit programul este cea din situl gravettian de la Bilancino, unde pe suprafața unor râșnițe și frecătoare s-a găsit făina obținută din rizomul de papură (*Typhus*) și de din graminee (*Poaceae*).

Un studiu deosebit de important, care testează o ipoteză interesantă, cu implicații majore în înțelegerea anumitor comportamente ale omului preistoric, este cel scris de D. Ruiz-González, S. Piedrabuena-Fernandez și M. Jiménez-Juárez, *¡Y se hizo la luz! El potencial de la medula osea como combustible para la luminacion en sociedades prehistóricas* (p. 361-367). Cei trei autori au testat fezabilitatea iluminării încăperilor folosind măduva oaselor de *Bos taurus*, iar rezultatele au fost mai mult decât satisfăcătoare.

Considerăm că editorii volumului prezentat în aceste rânduri au reușit să adune unele contribuții de valoare, cu implicații în înțelegerea comportamentelor tehnologice a oamenilor din toate perioadele preistoriei și istoriei.

DIANA-MĂRIUCA VORNICU

Johannes MÜLLER, Robert HOFMANN, Wiebke KIRLEIS, Stefan DREIBRODT, René OHLRAU, Lennart BRANDTSTÄTTER, Marta DAL CORSO, Welmoed OUT, Knut RASSMANN, Natalia BURDO, Mykhailo VIDEIKO, Maidanetske 2013. New excavations at a Trypillia Mega-site, Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa. Studia na Pradziejami Europy Środkowej 16, in Kommission bei Dr. Rudolph Haabelt GmbH, Bonn, 2017, ISBN 978-3-7749-4018-5, 174 p.

Apariția mega-siturilor în interfluviul Bug-Nipru (Ucraina de astăzi), în perioada de final a eneoliticului, constituie un fenomen socio-demografic, economic și politic unic în Preistoria Europei. Înțelegerea mecanismelor care au constituit premisele funcționării unor așezări întinse pe sute de hectare reprezintă o direcție de cercetare care stârnește de mai bine de jumătate de secol interesul specialiștilor din întreaga lume. Existența a nouă astfel de mega-situri – rămășițe ale unor așezări

umane având peste 1000 de locuințe fiecare – a suscitat, în lumea științifică, multe întrebări în privința evoluției intra-sit, a economiei ce putea susține comunitățile umane care le populau, a organizării politice și sociale, a sustenabilității mediului înconjurător și a impactului antropocentric asupra naturii. Acestea sunt și tematicile în care se încadrează întrebările de cercetare cărora li s-a căutat rezolvare prin investigațiile arheologice din anul 2013 din mega-situl de la Maidanetske, printr-o cooperare germano-ucraineană. Rezultatele sunt prezentate în lucrarea, în ediție bilingvă (engleză și ucraineană), *Maidanetske 2013. New excavations at a Trypillia Mega-site*, apărută în prestigioasa serie *Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa. Studia na Pradziejami Europy Środkowej*, serie editată de J. Müller, J. Czebreszuk și S. Kadrow. Publicarea sub formă de monografie bilingvă a rezultatelor obținute în campanii anuale de săpături arheologice sistematice în mega-situri nu reprezintă o noutate, un prim pas fiind făcut deja, în anii 2000, prin apariția seriei de monografii ce trata investigațiile de la Talianki¹.

¹ De exemplu V. A. Kruts, A. G. Korvin-Piotrovski, S.N. Ryzhov, *Трипольское поселение-гигант Тальянки. Исследования 2001 г. Talianki – settlement-giant of the Tripolian culture. Investigations in 2001*, Kiev, 2001; V. A. Kruts, A. G.

Korvin-Piotrovskiy, V. V. Chabanyuk, L. A. Shatilo, *Трипольское поселение-гигант тальянки. Исследования 2012 г. Talianki – settlement-giant of the tripolian culture. Investigations in 2012*, Kiev 2013.

Textul propriu-zis al lucrării este precedat de o prefață a editorilor seriei (*Preface from Series Editors*: p. 9), de o prefață a autorilor (*Author Preface*: p. 11-12) și de un rezumat (*Abstract*: p. 13).

În primul capitol (*Introduction*: p. 15-16) autorii oferă, succint, date generale despre mega-siturile culturii Trypillia², cel de la Maidanetske fiind unul dintre cele mai întinse. Întrebările care stau în spatele proiectului de cercetare din anul 2013 ne sunt relevate în capitolul al doilea (*Research Questions*: p. 17). Astfel, s-a dorit înțelegerea aspectelor economice, politice, de organizare socială dar și impactul unei astfel de așezări asupra mediului înconjurător. În cel de-al treilea capitol (*The Uman Region and the Location of Maidanetske. Environmental Setting – Climate, Vegetation, Hydrology and Soils*: p. 19-22) este prezentată, pe larg, geografia zonei în care s-a dezvoltat această așezare pe cursul râului Talianki. Două pagini sunt rezervate capitolului 4 (*Middle and Late Trypillia. Typochronology and Spatial Development*: p. 23-24) care reprezintă o expunere concentrată a periodizării fazei Trypillia BII-CII (4100-3350 BCE) și a diverselor grupuri locale ale acestei culturi în regiunea Uman. Detalii privind strategia de investigare a așezării de la Maidanetske din anul 2013, ne sunt oferite în capitolul 5 (*Research Strategy, Survey and Excavation 2013*: p. 25-30). Aici sunt redate metodologiile de cercetare arheologică, pedologică și paleo-botanică (atât analiza macro-resturilor vegetale cât și a fitolitelor). Astfel, munca de teren din anul 2013 a vizat dezvelirea, în integralitate, a unei locuințe (nr. 44) și a două gropi adiacente dar și realizarea de sondaje, de mai mică amploare, asupra a alte opt construcții, fiind astfel acoperite toate cele nouă rânduri succesive de case care formează planul așezării. Dispunerea diferitelor tipuri de lăcuială arsă care alcătuiau rămășițele locuinței 44 i-a condus pe investigatori să considere că este vorba de o construcție cu etaj: la etaj se aflau două camere și diverse instalații, pe când, la parter nu existau instalații ci doar câteva rășnițe și vase. Inventarul artefactelor din locuință este tipic pentru perioadă: cca 50 de vase, foarte puține unelte din piatră cioplită și din os și oase de la animale consumate, puține macro-resturi vegetale, de altfel, slab conservate. Datările radiocarbon obținute pe materialele scoase la suprafață în urma săpăturilor arheologice indică faptul că această clădire a

fost locuită în secolul 38 BCE. Un alt sondaj, geologic de această dată, a urmărit aflarea relației dintre procesele de formare a solului și impactul pe care comunitățile umane preistorice l-au avut asupra acestora. De asemenea, în acest capitol, este dezbătută, pe larg, și noua hartă planimetrică a sitului generată de cele mai noi scanări geomagnetice care, coroborate cu informațiile mai vechi, au dezvăluit o așezare ce se întindea pe cca 200 ha, formată din cca 2970 de case, dintre care 2300 au fost incendiate. Rezultatele analizei macro și micro-resturilor vegetale descoperite în sit sunt în concordanță cu cele realizate până în prezent pe resturi vegetale din alte situri Trypillia.

Toate datele obținute în urma campaniei de cercetări de teren și a investigațiilor de laborator din anul 2013 din așezarea de la Maidanetske sunt discutate și interpretate în capitolul *Interpretation and Discussion* (p. 75-85). Astfel, s-a stabilit că datările radiocarbon au arătat o oarecare contemporaneitate a locuințelor, valori cronologice mai scăzute pentru gropi dar și o situație generală mai târzie a așezării comparativ cu cele de la Nebelivka și Talianki. Prin tipologia ceramicii descoperite, situl se încadrează în grupul Tomashivska. Apoi, sunt făcute estimări cu privire la numărul de locuitori din așezare, la economia acesteia pe baza analizei macro-resturilor și fitolitelor³. Sunt atinse și subiecte precum utilitatea gropilor cercetate, compartimentarea locuințelor.

În cele două pagini ale concluziilor, *Summary and Consequences* (p. 87-88), autorii subliniază importanța noilor investigații de la Maidanetske și aportul esențial al cercetărilor interdisciplinare în cunoașterea trecutului. Informațiile oferite de text sunt completate de tabele cu dimensiunile locuințelor dezvelite până în prezent, cu tipologia ceramicii (decor și formă) și datele radiocarbon, de planșe cu reprezentarea grafică a contextului diverselor obiecte, tipuri de lăcuială și de planșe cu ceramica descoperită în anul 2013.

Varianta în limba ucraineană a volumului (p. 131-174) încheie această lucrare ce propune, într-un mod fericit, o metodologie de investigare a mega-siturilor trypilliene, cu rezultate remarcabile obținute prin efortul conjugat al unei echipe formată din arheologi, specialiști în pedo-geomorfologie și arheobotanică

DIANA-MĂRIUCA VORNICU

² Deoarece apariția mega-siturilor este fenomen specific zonei Bug-Nipru, în această prezentare, vom folosi exclusiv termenul de cultură Trypillia, tocmai pentru a-l diferenția și individualiza de manifestările culturale și socio-economice, ale vremii, de la vest de râul Prut.

³ Pentru mai multe detalii asupra analizei fitolitelor din sit a se vedea M. dal Corso, W. A. Out, R. Ohlrau, R. Hoffman, S.

Dreibrodt, M. Videiko, J. Muller, W. Kirleis, *Where are the cereals? Contribution of phytolith analysis to the study of subsistence economy at the Trypillia site Maidanetske (ca. 3900-3650 BCE), central Ukraine*, Journal of Arid Environments, Volume 157, October 2018, pp. 137-148.

**International Journal of Eurasian Studies (欧亚
学刊), 15, Beijing, 2016, Editors in Chief Yu
Taishan & Li Jinxiu, English Editor Bruce Doar**

Revista *International Journal of Eurasian Studies* a fost înființată de către cercetători ai Institutului de Istorie al Academiei de Științe Sociale a R. P. Chineze, respectiv de către colectivul Centrului de Studii Euroasiatice. Editorii sunt Prof. Yu Taishan și Li Jinxiu, primul un ilustru savant retras din activitate, iar cea de-a doua o foarte activă cercetătoare, specialistă în istoria dinastiei Tang și care coordonează mai multe publicații ale prestigioasei instituții de cercetare chineze.

De menționat, pentru început, că Institutul de Arheologie din Iași are o colaborare foarte apropiată cu Institutul de Istorie al Academiei R. P. Chineze încă din anul 2013. Cercetătorii români au și publicat deja studii de specialitate în revistele chinezești, iar colegii chinezi au contribuit în volume de studii editate în România. Pe acest fond putem spune că suntem la curent cu publicațiile institutului din Beijing și foarte interesați de întărirea colaborării pe linia cercetării științifice și a diseminării rezultatelor de interes comun.

Volumul supus analizei de față găzduiește o serie de lucrări conectate cu istoria și arheologia Chinei și a zonei Orientului mijlociu și îndepărtat, dar și recenzii ale unor volume publicate de curând.

Textele sunt atât în limba chineză, cât și în limba engleză, dar pentru necunoscătorii limbii chineze fiecare articol are un rezumat binevenit în limba engleză. Este un pas foarte important în tendința manifestată de cercetătorii chinezi de a transmite cât mai multe informații din impresionanta istorie și cultură chineză. Accesul la informație, prin traducerea unor lucrări din chineză în engleză este foarte importantă pentru lumea „din exterior”, pentru istoricii și arheologii europeni care sunt preocupați de acest spațiu extrem de generos în studiul civilizației din preistorie până în Evul Mediu.

Primul studiu, *Prehistoric Archaeology of the Hami Region*, în limba chineză, este semnat de un colectiv mixt, format din Zhang Liangren, Ling Yong, Chen Jianli, Liu Guorui, Chang Xi'en, Kurban Rahman, Murat Esmayil, Ma Yingxia, Yan Feng. Este o lucrare sintetică ce urmărește să întregască informația despre o zonă generoasă din punct de vedere arheologic, pentru o perioadă disputată de trei culturi arheologice. Zona vizată, aflată în provincia Xinjiang, înglobează cimitirul Tianshanbeilu, care a dat și numele culturii, care a căpătat influențe importante din culturile epocii bronzului, Siba (四坝文化) sau Huoshaogou (火烧沟) din nord vestul Chinei și Karasuk, din bazinul Minusinsk.

A doua perioadă culturală dezbătută aici corespunde orizontului Yanbulake, din zona oazei Hami, care păstrează elemente din cultura anterioară, Tianshanbeilu.

Cultura Heigouliang este prezentă în această sinteză atât prin mențiunea unor cimitire, cât și a unor așezări.

Sunt urmărite transformările în ceea ce privește tipurile de artefacte utilizate, dar și motivele folosite pentru împodobirea harnașamentului și a armelor de luptă. Se constată o influență evidentă a culturilor din sudul Siberiei.

Gao Fushun este autorul lucrării *Study on the Origin of the Lineages of the Early Silla King's Clans*, redactat tot în limba chineză. Studiul său se concentrează pe succesiunea clanurilor conducătoare ale grupurilor etnice Piao, Xi și Jin din cadrul regatului Silla, situat în Peninsula Coreea. Parte, la un moment dat, a formațiunii politice „Cele trei regate ale Coreei”, alături de Baekje și Goguryeo, regatul Silla a avut o viață foarte activă pentru circa un mileniu, de la finele erei de dinainte de Hristos, până către sfârșitul primului mileniu creștin. Prin comparațiile obținute din analiza textelor istorice chinezești și coreene (în special Samguk sagi (三國史記) – „Istoria celor Trei Regate”), autorul constată că abia când clanul regal Jin a ajuns la putere se poate vorbi de un adevărat stat Silla. Înainte, sub clanurile Piao și Xi se poate vorbi doar de o etapă din evoluția statului din perioada dinastiei Han, fără ca statul Silla să conteze cu adevărat ca entitate de sine stătătoare.

Inquiry on Jamuqa's Thirteen Tribes (în chineză), a lui Cao Jincheng, dezbate, pe scurt, istoria celor treisprezece triburi („qarin”) comandate de Jamuqa, „fratele de cruce” al lui Temüjin (viitorul Gînghis Han), devenit apoi adversarul său în „Războiul celor treisprezece tabere”. Baza acestui studiu o reprezintă cea mai veche lucrare în limba mongolă și una dintre cele mai importante surse ale acestei civilizații, *Istoria Secretă a Mongolilor*. Cele treisprezece triburi în dezbateri, conform traducătorilor chinezi din perioada de început a dinastiei Ming, ar fi fost Jadaran, Ikeres, Uru'ut, Noyakin, Barulas, Tayiçi'ut, Ba'arin, Qorulas, Mangqut, Qongqotan, Qatagin, Salji'ut și Dörben.

Următorul studiu, *Records concerning the Hepthalites in Byzantine Historical Works*, este în limba engleză și strânge laolaltă toate mărturiile din sursele scrise bizantine despre poporul heftaliților care a jucat un rol important în zona Asiei mijlocii și îndepărtate din a doua jumătate a secolului al V-lea p. Chr. până la mijlocul veacului următor. Profesorul Yu identifică 11 surse în care este posibil ca bizantinii să îi fi identificat. Despre această populație nu se cunosc multe relativ la originea lor sau la liderii pe care i-au avut în cei peste 100 de ani în care sunt menționați în izvoare. Istoria lor se leagă, *volens nolens*, de huni, care în această perioadă erau în plină expansiune și dețineau controlul unui teritoriu imens. De aici au intervenit și multe confuzii privitoare la atribuirea etnică a populațiilor care au pornit din aceeași zonă originară. Și contactele cu alte populații sunt menționate în izvoare, cum este cazul delegației heftalite de la curtea împăratului Chinei din 456 AD. Legături intense au avut cu persanii și alte popoare turcice. De altfel, acest popor a avut tăria să cucerească întreaga Bactria, alte regiuni din Afganistanul de astăzi și

chiar din zona nord-vestică a Chinei de astăzi și din India. Au fost distruși de o coaliție a sasanizilor și a unor popoare turcice, în 565 AD.

Revenind la studiul de față, Priscus este primul autor menționat. Tipicul redării acestor surse este următorul: într-o primă parte este prezentată o scurtă biografie a autorului bizantin, pentru ca apoi să fie descrisă, tot pe scurt, opera respectivului personaj. Extrasele din textele autorilor, cu note lămuritoare despre regiuni, popoare sau evenimente reprezintă, de fapt, esența acestui studiu. Așa se întâmplă cu toate cele 11 surse identificate.

Priscus, în fr. 33.1 (*Excerpta de Legationibus*, Rom. 8) din *Istoriei*, menționează pe hunii kidariți (Kidarite Huns) care, conform profesorului Yu, ar fi tocmai heftaliții. Hunii kidariți apar, de asemenea, în fr. 41.1 (*Excerpta de Legationibus*, Gent. 15), fr. 41.3 (*Excerpta de Legationibus*, Rom. 12), fr. 47 (*Excerpta de Legationibus*, Gent. 19) și fr. 51.1 (*Excerpta de Legationibus*, Gent. 22) în diferite raporturi cu persanii, cu care romanii aveau relații diplomatice strânse. De altfel, autorul avansează și o teorie referitoare la originea heftaliților, care ar proveni din nordul Chinei (p. 45, nota referință 15).

În *Istoria războaielor* a lui Procopius din Caesareea, această populație apare menționată sub denumirea de heftaliții huni („Ephthalitae Huns” numiți și hunii albi). Profesorul Yu remarcă inserarea termenului distinctiv heftaliți înainte de etnonimul de huni, tocmai pentru a fi diferențiați față de alte popoare din aceeași familie. La istoricul de casă al lui Iustinian, heftaliții apar în mai multe fragmente, majoritatea situațiilor fiind corelate tot cu conflictele cu persanii. De altfel, în majoritatea cazurilor, contactele bizantinilor cu heftaliții erau indirecte, și oricum gravitau în jurul relației dintre bizantini și persani.

Agathias este un alt autor bizantin din secolul al VI-lea care, în *Istoriile* sale, îi amintește pe heftaliți ca pe un popor hunic. În *Strategikon* al lui Mauricius este amintit momentul în care heftaliții suferă înfrângeri severe în fața popoarelor turcice. În fr. 10.1 (*Exc. De leg. Gent.* 7) (5.3.2, p.68) se regăsește un fragment dintr-o conversație a împăratului bizantin cu o ambasadă turcică în care îi este adusă la cunoștință supunerea heftaliților, dar și faptul că aceștia trăiau în orașe și aveau un nivel de civilizație ridicat.

Și în *Istoria* lui Theophanes din Bizanț este menționat momentul în care heftaliții ar fi fost cucerți de perși și, apoi, de către turci. Interesantă aici este menționarea unui anume rege Ephtalanus, de la care ar proveni și numele acestei populații.

Din scrierile călătorului alexandrin Cosma, un propovăduitor al creștinismului în Biserica de Est, aflăm că pe teritoriile unor populații precum perși, bactrieni elamiți, huni etc. s-ar afla numeroase biserici cu episcopi, dar și importante comunități creștine. Hunii menționați aici ar fi, conform autorului acestui studiu, hunii albi, adică tocmai heftaliții care au fost influențați de Nestorianism, o doctrină creștină răspândită începând cu secolul al V-lea

inclusiv în Asia Centrală.

La Theophylact Simocatta și Theopnahes Confessor această populație este menționată mai ales în ultima sa perioadă de existență și tot în contextul conflictelor cu perșii. De altfel, după bizantini, pentru perși această populație devenise a doua cea mai periculoasă și cu care a avut numeroase episoade de confruntări.

O altă sursă de informații importantă despre heftaliți, cu toate că, pe alocuri confuză, o constituie o culegere de câteva texte scrise pe marginea martiriilor lui Guria, Shmona și Habib, din Edessa.

Historia Ecclesiastica lui Nikephoros Callistus din Constantinopol, chiar dacă a fost scrisă târziu, în secolul al XIV-lea, evocă evenimente în care apar și heftaliții, în mare parte folosind ca sursă pe Procopius, însă cu multe lacune de informare.

Prin urmare, acest articol a fost editat sub forma unei culegeri de mențiuni despre o populație pe cât de activă într-o anumită perioadă din istorie, pe atât de puțin cunoscută în aspectele sale esențiale.

Următorul material, *Annotation to The Annals of Xianzong (The Annals of Möngke) in the Third Volume of Yuanshi (History of the Yuan) (Part II)*, redactat în chineză de către Liu Yingsheng, evocă ascensiunea lui Möngke, cel mai mare fiu al lui Tolui, cel de-al patrulea fiu al lui Ginghis Han.

Istoricul italian Ronaldo Minuti face o analiză utilă a contribuției istoriografiei europene din secolul al XVIII-lea la cunoașterea fenomenelor istorice legate de Asia centrală. Titlul lucrării sale, *Nomadism, Barbarism and Civilization: European Eighteenth Century Approaches to Central Asian History*, înglobează atât țințele cronologice, cât și arealul de studiu propus. Remarcăm dorința de a observa dacă preocupările europenilor din secolul al XVIII-lea pentru studierea istoriei Asiei poate fi percepută ca o etapă din ceea ce astăzi numim globalizarea cercetării în sensul studierii istoriei universale.

Constată că în acea perioadă se observă două direcții ale studierii așa-zisei istorii universale: prima era colectarea și reconstrucția unor evenimente care preocupau mai ales pentru a evidenția o imagine de ansamblu a istoriei umanității; a doua privea descoperirea sau chiar inventarea unor tertipururi care activau universal, în perioade diferite și în contexte diferite, în scopul de a reda o imagine unitară a dinamicii istoriei universale. Autorul este la curent cu literatura de specialitate din secolul al XVIII-lea, pe care o evocă pe scurt. Însă, face referiri consistente și la lucrări contemporane care ridică aceleași probleme de abordare istoriografică.

Concluzionează că în secolul al XVIII-lea se poate vorbi de o anumită privire globală în abordarea istoriei Asiei Centrale și identifică două aspecte esențiale: predispoziția pentru reconstruirea mai multor șiruri de evenimente menite să umple niște goluri importante în desfășurarea evenimentială cunoscută de istoricii vremii

și, pe de altă parte, recunoaște explicarea teoretică, chiar filosofică a unor aspecte legate de tradiții, evenimente, atitudini ale popoarelor asiatice.

Chen Hao, în *A Note on „Anjuyeni”* face o analiză epigrafică pe marginea unui epitaf descoperit într-un mormânt din Anbei, distrus de căutătorii de comori, cândva între 2006-2007¹. Autorul conchide că, în ciuda unor argumente aduse de unii cercetători că decedatul ar fi fost un practicant al Zoroastrismului, există dovezi că, de fapt, s-ar trage dintr-o familie budistă. Oricum, particula An, de la începutul numelui orașului natal, Anjuyeni, necunoscut până în prezent, era foarte comună în China medievală pentru desemnarea orașului Bukhara.

Următorul material, *„Stubbornly Chinese?” Clothing Styles and the Question of Tang Loyalty in ninth-Century Dunhuang*, al lui Yang Shaoyun, aduce argumente pentru teoria conform căreia populația din Dunhuang rămâne fidelă modei din dinastia Tang chiar sub conducerea tibetană. Ipoteza că ar fi avut loc o tibetanizare a stilului vestimentar în Dunhuang nu este susținută nici măcar de observațiile din diferite surse ale epocii, precum reprezentările murale din peșterile din Mogao². Intenția autorului este aceea de a schimba imaginea despre așa-zisa loialitate a dinastiei Tang față de puterea tibetană în Dunhuang, destul de mult răspândită în istoriografia de specialitate.

Li Qipu, în *Moses and Rus-pa Ngo-snu: Foundation Myth of the Tangut Empire*, face o paralelă interesantă între mitul întemeierii imperiului Tangut, *Mi-nyang rgyalrabs*, și cartea *Exodul* din vechiul Testament, în care Moise a condus poporul evreu către eliberarea din sclavia egipteană. Concluzia este că mitul fondării statului Tangut își are originea tocmai în Vechiul Testament.

Cloister of the Uzbek Sufis in Jerusalem este titlul articolului semnat de Bashir Barakat și Shamsiddin Kamoliddin. Aici, autorii fac o prezentare inedită a unei mănăstiri-moschee a sufiților uzbeki din partea musulmană a Ierusalimului. De fapt este atribuită uzbekilor, dar este vorba despre imigranții veniți din Asia Centrală și care au stabilit aici un așezământ religios care păstrează încă documente inedite despre trecutul lor. Această mănăstire a fost fondată pe la 1601/1602 de un turc sufit, 'Uthman Bek al-Sufi și a fost extinsă cu diverse proprietăți în perioada următoare. Se fac referiri consistente la moscheea ridicată în interiorul acestei mănăstiri, în 1619-1620, la activitățile sociale desfășurate mai întâi pe lângă mănăstire și, apoi, în azilul construit aici. Comentarii extinse sunt făcute despre implicațiile menținerii acestui așezământ de cult după atâtea secole de la înființare.

Ultimul articol, în chineză, al acestui volum este al lui Chen Ming și poartă titlul *On some Words in Sanskrit-Chinese Mulasarvastiva Vinaya Texts*. Sunt prezentate cincisprezece cuvinte din *Mulasarvastivadavinayavastu*, o culegere de texte budiste redată în sanscrită și chineză, făcând comparații între acestea. Este, în fapt, o încercare de a crea premisele editării unui nou dicționar de limbă chineză medievală budistă. *Mulasarvastiva* a fost una dintre cele mai timpurii școli budiste din Asia Centrală.

Ultimele două contribuții la acest volum sunt recenzii ale unor cărți. Este vorba despre cartea lui William Honeychurch's, *Inner Asia and the Spatial Politics of Empire: Archaeology, Mobility, and Culture Contact*, Springer-Verlag New York, 2015, în zece capitole și despre volumul semnat de Ma Xiaohe, *The Studies of Xia Pu Documents*, Prima recenzie aparține lui Liu Wensuo, iar cea de-a doua lui Rui Chuanming.

Prin urmare, acest număr din *International Journal of Eurasian Studies* înglobează 11 articole și două recenzii de carte cu subiecte legate de evoluția istorică a populațiilor din centrul Asiei, cu precădere. Este de remarcat că sunt contributori din medii științifice din țări asiatice, dar și europene, preocupați de teme cu adevărat incitante.

Scopul acestei prezentări a fost tocmai deschiderea pe care dorim să o promovăm în raport cu civilizații prea puțin abordate de către cercetătorii noștri. Conexiunile civilizațiilor antice și medievale „europene” cu statele sau populațiile Asiei ar trebui căutate mai atent, pentru că ele au existat cu siguranță. Nu trebuie decât să reamintim uimitoarele asemănări stilistice ale ceramicii culturilor neolitice Cucuteni și Yangshao. Mergem către epoca elenistică și constatăm o prezență constantă, pentru circa trei secole, a grecilor în Asia centrală începând din ultimul sfert al secolului al IV-lea. Dinastia Han, care a reprezentat pentru China o perioadă de real progres, a fost și cea care a dat o valoare deosebită celebrului drum al mătăsii în perioada romană și, apoi, bizantină. Iar exemplele pot continua cu o și mai mare densitate pentru perioada medievală. Iată de ce, în opinia noastră, este necesară o orientare a preocupărilor și către cercetarea istoriei Asiei Centrale, care poate oferi unele răspunsuri cel puțin interesante, dacă nu chiar spectaculoase, într-o abordare comparativă cu civilizațiile dezvoltate în zona europeană.

BIBLIOGRAFIE

LI 2016 Li, Yusheng, *Study of Tombs of Hu People in Late 6th Century Northern China*, in: *Newsletter di Archeologia CISA*, 7, 91-133.

TAENZER 2012 Taenzer, Gertraud, *The Dunhuang Region during Tibetan Rule (787–848). A Study of the Secular Manuscripts Discovered in the Mogao Caves*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

DAN APARASCHIVEI

¹ LI 2016: 101.

² TAENZER 2012, passim.

Alina STREINU, *Vase antice de sticlă din colecția "Maria și Dr. George Severeanu"*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2019, 264 p., din care 50 de planșe.

În rândurile următoare dorim să semnalăm apariția recentă a unei contribuții extrem de utile în ceea ce privește vesela de sticlă de epocă antică din țara noastră. Este vorba despre volumul doamnei Alina Streinu – tânără cercetătoare de la Muzeul Municipiului București, cu o bogată și rodnică activitate în domeniul arheologiei romane – privind colecția de obiecte de sticlă a soților Severeanu.

Această colecție de antichități greco-romane aflată astăzi în patrimoniul Muzeului de la Palatul Șuțu din București, reprezintă un adevărat tezaur cultural, prin numărul mare, varietatea dar și calitatea obiectelor care o compun: veselă ceramică de epocă greacă și romană, statuete de lut, obiecte de bronz și marmură, geme și camee, bijuterii din metal prețios sau piese numismatice. Toate aceste artefacte au stârnit interesul și au constituit obiect de studiu al unor excelente monografii sau lucrări de sinteză semnate de Mihai Gramatopol, Petre Alexandrescu sau Virgilia Crăciunescu.

Colecția de artefacte vitrice însumează nu mai puțin de 154 de piese, majoritatea întregi, cuprinzând toate categoriile funcționale ale veselei de sticlă de la vesela de băut și servit, până la vesela de toaletă. Deși informațiile privitoare la locurile de descoperire a acestor obiecte sunt extrem de sărace, este acceptată ideea că ele provin în majoritate din zona Pontului Stâng și de la Dunărea de Jos. Faptul că cea mai mare parte din ele sunt întregi sugerează și că ele provin din complexe arheologice închise și anume, din morminte.

Lucrarea de față se structurează pe trei capitole mari (cu sub-capitole conexe) după cum urmează: I. *Industria vitrică antică*, II. *Conținutul recipientelor din sticlă. Uleiuri, unguente și rețete farmaceutice* și III. *Vasele de sticlă din Colecția "Maria și Dr. George Severeanu"*, încadrate de *Introducere* și *Catalogul descoperirilor*.

Primul capitol reprezintă o trecere în revistă a industriei vitrice din perioada romană, punând în evidență o serie de aspecte privind tehnicile de fabricare a vaselor de sticlă, compoziția chimică a pastei vitrice, comerțul cu veselă de sticlă, atelierele de fabricare, meșterii vitrari sau reciclarea veselei sparte. Este cunoscut faptul că la începutul secolului I p.Chr. industria vitrică ia un avânt extraordinar atât cantitativ cât și calitativ, datorită inventării tubului de suflat care permite fabricarea unui număr mult mai mare de tipuri de vase. În același timp au loc noi progrese în ceea ce privește tehnicile decorative, coloritul sau calitatea pastei vitrice. Într-o perioadă relativ scurtă, vesela de sticlă își pierde statutul de obiect de lux intrând în uzul cotidian.

Analizând atât descoperirile arheologice cât și izvoarele literare antice, autoarea reușește să ne ofere o panoramă convingătoare asupra producției și comerțului cu vase de sticlă în primele secole ale erei noastre, constituind, în opinia noastră, un preambul util în înțelegerea artefactelor ce fac obiectul acestui volum.

Cel de-al doilea capitol al lucrării tratează mai cu seamă latura funcțională a veselei de sticlă de perioadă antică, punând accent pe rolul acestor vase în depozitarea diferitelor uleiuri și unguente cu rol cosmetic sau terapeutic. Abundența surselor literare antice dintre care se distinge mai cu seamă *Istoria Naturală* a lui Plinius, reprezintă o sursă extrem de utilă de informații privind conținutul recipientelor de sticlă, cu atât mai mult cu cât acesta nu s-a păstrat decât în foarte puține cazuri.

Capitolul al III-lea reprezintă baza acestui volum, în care autoarea documentează vasele de sticlă ce compun Colecția Severeanu. Descoperirile sunt analizate din punct de vedere tipologic, în concordanță cu analogii de pe tot cuprinsul Imperiului Roman. Se poate remarca faptul că autoarea se concentrează în special pe descoperirile din arealele învecinate sau pe cele cu contexte arheologice clare, provenind tot din spațiul dobrogean, pentru a pune în cel mai potrivit context vasele prezentate. Cartarea atentă a descoperirilor similare precum și analiza distribuției acestora subliniază și demonstrează faptul că vasele din colecția Severeanu au o proveniență locală sau regională.

Între vasele prezentate se remarcă recipientele prismatice de tip Isings 50/51 folosite pentru depozitare și transport pe distanțe scurte a uleiului sau a vinului, flacoanele cu corp bi-tronconic și gura evazată cărora le-a fost atribuită chiar o origine vest-pontică sau diferitele tipuri de unguentarii care sunt extrem de întâlnite mai ales în mediul funerar. Din categoria veselei de toaletă se mai remarcă recipientele tip *guttus* sau baghetele de sticlă realizate prin răsucire în torsadă. Ultimele trei piese (încadrate la *Addenda*) reprezintă descoperiri mai deosebite. Este vorba despre un vas suflat în tipar în formă de cap uman – nr. 152 (tip extrem de răspândit mai ales în secolele II-III p.Chr.), dar și două vase lucrate pe miez de nisip (un *alabastron* și un *aryballos* – Nr. 153 și 154) ce constituie cele mai timpurii piese din acest catalog, databile în secolele IV-I a.Chr. Ele pot proveni din zona coloniilor grecești de pe litoralul Mării Negre, fiind un tip caracteristic pentru industria vitrică mediteraneană de epocă greacă și elenistică.

La final „Catalogul descoperirilor” înregistrează fiecare din cele 154 de piese, prezentând atât descrierea și dimensiunile vasului, cât și o datare pe baza numeroaselor analogii tipologice.

Un alt plus al lucrării îl reprezintă faptul că aceasta este bilingvă, fiind tradusă integral în limba engleză, fapt ce o face accesibilă unui număr mult mai mare de specialiști. De asemenea trebuie remarcată și calitatea deosebită a ilustrației, cu piesele fotografiate color dar și desenate la scară.

Moshe IDEL, *Experiența mistică la Abraham Abulafia*, Iași, Editura Polirom, 2019, 246 p.

Moshe Idel, născut în 1947 la Târgu-Neamț, este profesor de gândire iudaică la Universitatea Ebraică din Ierusalim și cercetător la Institutul Shalom Hartman, doctor în filosofie cu specializarea „Cabala”, *visiting professor* și cercetător la universități și instituții din întreaga lume, printre care Yale, Harvard, Princeton și UCLA din SUA, Sorbona din Franța, *Doctor honoris causa* al mai multor instituții academice din Israel, SUA sau România. A primit numeroase premii între care amintim: „Israel Prize” (1999) pentru excelență în domeniul gândirii iudaice, „Ben Porat” pentru excelență în cercetare (2001), „Koret Jewish Book Award in Philosophy and Thought” (2003), pentru volumul *Perfecțiuni care absorb. Cabala și interpretare*, Premiul Național „Jewish Book Award in Scholarship” (2007) pentru lucrarea *Fiul lui Dumnezeu și mistica evreiască*. În 2009, președintele României l-a distins cu *Ordinul Meritul cultural* în grad de comandor. Ioan Petru Culianu, spunea că este „cel mai strălucit interpret al misticismului ebraic. Un savant și un om extraordinar, a cărui operă a revoluționat deja toate cunoștințele noastre despre Cabală.”¹

Volumul de față, al șaptelea apărut la editura Polirom, tradus din limba engleză de Maria-Magdalena Anghelescu, cuprinde o *Prefață la ediția în limba română*, un *Cuvânt-înainte* semnat de prof. Shlomo Pines, *Mulțumiri*, *Abrevieri*, *Introducere* și patru capitole, fiecare cu subcapitole; lucrarea se încheie cu *Bibliografie*, *Index tematic* și *de nume proprii* și *Index de titluri*. Profesorul Moshe Idel menționează că prezenta lucrare face parte dintr-un proiect mai amplu, materialul datorându-se atât muncii sale pentru elaborarea tezei de doctorat – *Scrierile și învățătura lui Rabbi Abraham Abulafia* (susținută în 1976), a cărei coordonator a fost prof. Shlomo Pines, cât și activității de cercetare din următorul deceniu (p. 11).

În *Prefața la ediția română*, autorul spune că introducerea și cele patru capitole „reprezintă orientarea mea metodologică de bază, pe care am urmat-o în ultimele decenii: un accent pus pe aspectele mai concrete ale Cabalei, ca tehnicile și ritualurile specifice care reprezintă

Toate aceste lucruri prezentate exhaustiv în rândurile de mai sus fac din cartea doamnei Alina Streinu un instrument de lucru extrem de util atât pentru cercetătorii interesați de perioada antichității cât și pentru toți cei ce doresc să se familiarizeze cu studiul veselei de sticlă antică de pe teritoriul României.

SEVER-PETRU BOȚAN

structurile ei caracteristice.” (p. 7). În acest sens, cercetătorul precizează că „particularitatea activităților concrete nu înseamnă în mod necesar o închidere în cadrul restrâns al unei singure religii și, astfel, în primul capitol sunt indicate influențele isihaste – o mistică cunoscută în mănăstirile moldovenești și bucovinene –, precum și elemente din yoga hindusă.” (p. 7).

Profesorul Shlomo Pines, în *Cuvânt-înainte* (p. 9-10), spune că „Moshe Idel a dedicat un studiu perseverent și exhaustiv analizei materialului existent din voluminosul corpus abulafian. Concluzia sa este că tehnica, experiențele și doctrinele mistice ale acestui autor (Abraham Abulafia) se concentrează asupra ființei umane și asupra înaintării ei pe calea ce duce la extazul profetico-mistic. [...] Idel începe prin a discuta despre simțul văzului și simțul auzului la misticul în starea de extaz și despre tehnicile care îi permit să atingă această stare. El observă că procesele despre care este vorba aici au paralele în yoga (i.e. în exercițiile de respirație) și în isihasmul grec (mai precis, în importanța particulară dată recitării numelor Divine). Toate acestea nu influențează cu nimic baza teoretică a gândirii lui Abulafia, o structură care, cel puțin în ceea ce privește terminologia, trădează influențe filosofice.”

Introducerea (p. 15-25) cuprinde cinci subcapitole. Cercetătorul abordează pentru început problematica statutului cabalistului Abraham Abulafia, menționând două momente istorice importante: secolul al XII-lea, când cea mai mare figură halakhică a Barcelonei, Rabbi Shlomo ben Abraham ibn Adret l-a excomunicat și l-a pus sub interdicție, și secolul al XVIII-lea, când misticul Rabbi Hayyim Iosef Davis Azulai scria despre el că „îl consider cu adevărat un mare rabin, printre cei care stăpânesc secrete, iar numele lui este mare în Israel, și nimeni nu poate să-i schimbe cuvintele”. Următoarele două subcapitole analizează succint viața și scrierile cabalistului Abraham Abulafia. Acesta s-a născut în anul evreiesc 5000 (1240) la Zaragoza; după 18 ani a călătorit în țara lui Israel, în căutarea râului mitic Sambatyon însă drumul său s-a oprit la Acra; s-a întors în Europa prin Grecia, apoi a plecat în Italia, pe la 1260, studiind filosofia

¹ IDEL 2000.

evreiască la Capua, în special *Călăuza rătăciților* a Rabinului Moshe ben Maimon (Maimonide²). La sfârșitul anilor '60 a revenit la Barcelona, din anul următor începând să studieze Cabala, în special comentariile la *Sefer Yetzirah* (*Cartea formării*), posibil în urma unei revelații³; tot în 1270 a avut o viziune în care i s-a poruncit să se întâlnească cu papa Nicolae al III-lea. Între 1271-1273 a predat *Călăuza rătăciților*, în propria sa viziune, la Castilia, apoi, pentru cinci ani, în Grecia la Teba și Patros; în 1279 s-a întors la Capua unde, datorită metodei sale de a studia *Călăuza*, „bazată pe combinații de litere și pe tehnici lingvistice similare, precum și din cauza declarațiilor mesianice privind intenția de a se întâlni cu papa, a fost persecutat de tovarășii săi evrei”. La sfârșitul anului evreiesc 5040 (1280)⁴ a încercat să se întâlnească cu papa Nicolae al III-lea, în timpul când acesta din urmă se afla la palatul Soriano, lângă Roma. Sfidând amenințările papei cu arderea pe rug, Abraham Abulafia a ajuns la Castel, însă cu puțin înainte papa a murit subit de apoplexie, cabalistul scăpând astfel de o moarte sigură. După o scurtă perioadă de încarcerare, Abulafia s-a retras în Sicilia, la Messina, unde va muri în 1291. În intervalul 1271-1291 a compus circa 50 de lucrări.

În privința stadiului cercetării, profesorul Idel menționează contribuțiile lui Moritz Landauer (sec. XIX) și Gershom Scholem (sec. XX), precizând că „textul de față reprezintă primul studiu în profunzime al unui subiect central în Cabala extatică: cel al experienței religioase. [...] Metoda mea de abordare a gândirii lui Abulafia a fost să adun materialul relevant din mulțimea de manuscrise și să îl prezint, cu intenția de a-i permite cititorului să aibă un contact nemijlocit cu textele, dar și să le interpreteze, prezentându-le într-un anumit context și descifrând în același timp aluziile și sursele autorului.”

Ultimul subcapitol dorește să descrie caracteristicile Cabalei abulafiene în raport cu cea teosofico-teurgică. Menționăm că în viziunea prof. Moshe Idel, literatura

cabalistică s-a axat pe trei mari modele⁵: (1) modelul teosofico-teurgic, care se axează pe inducerea armoniei în regatul divin, cabalistul încercând să influențeze procesele din sfera divină printr-o împlinire sporită a poruncilor⁶; (2) modelul extatic, doctrina Numelor Divine⁷, reprezentând o experiență mistică bazată pe manipularea unor elemente ale limbajului, experiența mistică fiind chintesența religiei⁸ și (3) modelul talismanic, în care „textul divin este unul dintre mijloacele majore pentru atragerea puterilor înalte”⁹. Antagonic modelului teosofico-teurgic, Abraham Abulafia „subliniază în primul rând înțelegerea lui Dumnezeu ca Intellect/Inteligibil/Act de Intelecție, o definiție care permite [...] unirea intelectului uman actualizat cu Intelectul divin”; pentru aceasta, subliniind nevoia de izolare pentru atingerea extazului profetic, utilizează numerologia și manipularea literelor prin *gematria* (sistem numerologic în care literele ebraice corespund numerelor), *notariqon* (metodă de analiză și construcție prin folosirea acronimelor) și *tzerufei 'otiyot* (combinații de litere).

În primul capitol – *Tehnici pentru atingerea extazului* (p. 27-63) – prof. Moshe Idel afirmă că, după părerea sa, „calea propusă de Abulafia în cărțile sale este o adaptare a tradițiilor mistice evreiești, pe care le-a învățat din lumea așkenază franco-germană, la nevoile spirituale ale evreilor educați în cadrul școlilor filosofice din Spania și Italia, care gândeau în primul rând în concepte maimonidiene. La acestea s-au adăugat elemente provenite din tehnici mistice din afara iudaismului – din isihasmul grec-ortodox, din yoga indiană și, probabil, din sufism”, ultimul vizibil mai degrabă în scrierile discipolilor lui Abulafia.

Primul subcapitol – *Caracterul extatic al recitării Numelor Divine* – începe cu analiza „precedentelor evreiești privind utilizarea Numelor Divine în scopul realizării unor modificări în conștiința umană” în *Heikhalot Rabbati*, apoi la Rabbi Hai Gaon (939-1038)¹⁰,

² Rabbi Moshe ben Maimon (Maimonide; 1135 sau 1138-1204) a fost legiuitor, filosof, medic și astronom, considerat cel mai important gânditor al iudaismului medieval. Cea mai importantă operă juridică a sa – *Mișne Tora* (*Repetarea Legii*) este considerată și cea mai importantă compilație a legii evreiești redactată vreodată. În 1190 apare lucrarea *More nevuim* (*Călăuza rătăciților* sau *Călăuza șovăielnicilor*), care constituie „un pisc al aristotelismului evreiesc din Evul Mediu”; această carte era menită să-i ajute pe „intelectualii care, în acele momente, erau în situația riscantă de a fi pierduți pentru iudaism, în urma unui pseudoconflict, dintre filosofie și credință, în urma unei rupturi primejdioase între spiritul epocii și tradiție.” Mai exact „rătăciții” erau cei care adânceau filosofia epocii, arabă sau greacă, rupându-se de tradiția iudaică. Lucrarea va fi tradusă în 1224 în latină, devenind model și pentru teologii creștini. Cf. CAJAL 1998; WIGODER 2016: 418.

³ IDEL 2016: 59.

⁴ IDEL 2016: 78, evenimentul are loc în august 1279, în ajunul Anului Nou evreiesc.

⁵ Vezi și IDEL 2004: 32-35.

⁶ IDEL 2004: 35; IDEL 2016: 14.

⁷ IDEL 2000: 10.

⁸ IDEL 2004: 33; IDEL 2016: 14.

⁹ IDEL 2004: 34; IDEL 2016: 290 și urm.

¹⁰ Rabbi Hai Gaon scria că „existau câțiva bătrâni și oameni evlavioși care [trăiau] cu noi, care le cunoșteau [=cunoșteau Numele] și posteau mai multe zile, nemâncând nici carne, nebând nici vin, [stând] într-un loc pur și rugându-se și recitând versete mari și bine-cunoscute și literele [lor] prin număr, iar apoi se duceau la culcare, dormeau și vedeau vise minunate, asemănătoare unei viziuni profetice”; în alte

Rabbenu Hanannel¹¹, în hasidismul așkenaz – la Rabbi Abraham ibn Ezra (1089-1167), Rabbi Moshe Taku (cca. 1235)¹² și Rabbi Eleazar din Worms (cca. 1165-cca. 1230), precum și texte aparținând lui Rabbi Isaac ibn Latif (cca. 1210-1280)¹³ și Rabbi Moshe ben Shimon din Burgos, discipol al lui Abulafia. Dacă despre primele texte prof. Moshe Idel spune că „reflectă acele tipuri de abordări pe care Mircea Eliade [...] avea să le numească șamanice”, despre pasajele citate din Ibn Latif și Moshe ben Shimon menționează că ele „se referă la Numele Divine ca la niște unități lingvistice distincte, pe care cel care <profețește> trebuie să le repete de mai multe ori. În aceste fragmente, numele nu este descompus într-o multitudine de unități care se schimbă constant prin diferite combinații și vocalizări. Această tehnică de spargere sau atomizare a Numelui este cea mai distinctivă caracteristică a tehnicii lui Abulafia.” Astfel, „așa cum literele însele apar în general la trei niveluri – scrierea, vorbirea și gândirea –, la fel apar și Numele lui Dumnezeu; trebuie să <recităm> Numele mai întâi în scris, apoi verbal și, în fine, mental”. După actul de a scrie combinația de litere a Numelor Divine, al doilea nivel, al articulației verbale, este mai complex, incluzând patru componente care sunt analizate detaliat: „1) căutătorul experienței mistice trebuie să cânte literele și vocalizarea lor; 2) trebuie să mențină un ritm fix al respirației; 3) capul său trebuie să se miște în concordanță cu vocalizarea literei recitate; 4) trebuie să contemple structura internă a ființei umane”. Al treilea nivel presupune ca Numele Divine, recitate „până le știe pe dinafară”, să fie transferate în inimă și să fie transformate în litere intelective.

Dorim să menționăm două aspecte legate de tehnica lui Abulafia care sunt prezente și în creștinism, posibil a fi cunoscute de acesta cu ocazia călătoriilor sale în Bizanț sau, poate, din bogomilismul care, transformat, a ajuns în Italia și apoi în Franța: a) *Rugăciunea inimii*, elementul central al isihasmului ortodox, bazat pe recitarea numelui lui Iisus, așa cum este cunoscută până astăzi, apare la avva Filimon (între 450-640)¹⁴ și era detaliată deja în scrierea lui Pseudo Ioan Gură de Aur (sf. sec. XI-încep. sec. XII)¹⁵, la Sf. Simeon Noul Teolog (949-1022, format la

Constantinopol)¹⁶ și la Nichifor din Singurătate (1215/1220-1290/1300)¹⁷; b) „minte din inimă”, esențială în isihasm, apare în creștinism menționată la Sf. Isaac Sirul (sec. al V-lea) și Ilie Ecdicul (sf. sec. al XI-lea – începutul sec. al XII-lea).

Revenind, Abulafia, în *Hayyei ha-Nefesh*, descrie procesul obținerii înțelepciunii astfel: „Și începe prin a combina acest nume, și anume YHWH, la început singur, și examinează toate combinațiile lui, și mișcă-l, și întoarce-l ca pe-o roată care se rotește, înainte și înapoi, ca pe-un sul, și nu-l lăsa să se odihnească până când nu vei vedea materia lui întărită din pricina mișcării celei mari [...]. După aceea continuă cu al doilea din el, 'Adonay, și cere-i temelia sa și el își va destăinui taina sa. [...] Apoi unește și combină cei doi termeni [YHWH și 'Adonay], și cercetează-i, iar ei îți vor dezvălui tainele înțelepciunii, și după aceea combină ceea ce este, și anume El Shadday, care este echivalent cu Numele, și acesta va veni pe potriva ta. Combină apoi 'Elohim, și își va da și el înțelepciune, iar apoi combină-le pe toate patru și descoperă miracolele Unului Perfect (i.e. Dumnezeu), care sunt miracolele înțelepciunii.”

Al doilea subcapitol – *Combinațiile de litere ale Numelor Divine*, analizează cele două Nume Divine utilizate cel mai frecvent de Abulafia: Numele din șaptezeci și două de litere și Tetragrama (Numele din Patru Litere sau „Numele Inefabil”). În subcapitolul următor, intitulat *Tehnici pentru recitarea Numelui*, prof. Moshe Idel analizează respirația, mișcările capului și mâinile. Respirația include „trei elemente diferite, cuprinzând o unitate: 1) aspirarea aerului, adică inspirația; 2) emiterea aerului, odată cu recitarea literei și a vocalei ei; 3) pauza dintre o respirație și următoarea.” Mișcările capului sunt încercări de a imita forma scrisă a sunetelor vocalice iar mâinile ridicate, trebuie să aibă degetele în formă de menoră cu cinci brațe.

Al patrulea subcapitol se referă la *Recitarea interioară*, tehnică ce apare în literatura mistică ebraică de la jumătatea secolului al XIII-lea și care „are printre componentele sale imaginarea literelor Numelor Divine”. Această tehnică, prezentă în sufism la misticul Ibn Arabi,

responsa scria că „atunci când cineva [...] încearcă să privească Merkavah și palatele îngerilor de sus, trebuie să postească un număr de zile și să-și pună capul între genunchi, și să murmure imnuri [...] Atunci el va percepe înăuntrul său și în încăperile [inimii sale] cele șapte locuri [...]”.

¹¹ Rabbenu Hanannel, scriind despre înțelepții care intrau în *Pardes*, afirma că „se rugau și se curățau de orice impuritate, și posteau, și se spălau, și deveneau puri, și foloseau numele, și primeau la *Heikhalot*”.

¹² Ambii, în textele lor, menționează că „în timpul procedurilor de recitare a Numelor, corpul tremură violent,

eliberând sufletul de dependența lui de simțuri și creând o nouă formă de conștiință”, procesul fiind comparat cu profeția.

¹³ Care credea, la fel ca și Abulafia, că „această cunoaștere a Numelui ascuns al lui Dumnezeu va fi realizată în vremurile lui Mesia”.

¹⁴ *Filocalia* VI: 141, 146.

¹⁵ STĂNILOAE 1993: 33.

¹⁶ *Filocalia*, VI: 88-89 și nota 237.

¹⁷ *Filocalia* VII: 9, 23-28 și nota 19.

la începutul sec. al XIII-lea, va fi utilizată de cabaliști și în secolele următoare. Astfel, Abulafia scrie: „Pregătește-ți adevăratele gânduri să-și imagineze Numele, Binecuvântat fie El, și cu îngerii cerești. Și vizualizează-le în inima ta ca și cum ar fi ființe umane, care stau în picioare sau șezând în jurul tău, iar tu ești printre ele ca un mesager [...]. Iar după ce ți-ai imaginat toate acestea, pregătește-ți mintea și inima să înțeleagă gândurile ale căror probleme trebuie să-ți fie aduse de literele la care te-ai gândit în inima ta.” Apoi, cabalistul „descrie imaginea ce trebuie imaginată: cele șaptezeci și două de litere ale Numelui în centru, cu cele patru Nume din patru litere în cele patru colțuri ale pătratului”. Prof. Moshe Idel menționează în final că „această tehnică încorporează două planuri diferite de activitate : literele trebuie recitate în timp ce cel care le recită vizualizează în mintea sa locul pe care ele îl influențează.”

În sfârșit, *Pregătirile pentru recitare* sunt descrise de Abulafia în două din scrierile sale: „[...] împodobește-te și izolează-te într-un loc special, astfel încât vocea ta să nu fie auzită de nimeni în afară de tine, și purifică-ți inima și sufletul de toate gândurile acestei lumi”. La acestea se adaugă împodobirea recitatorului: înfășurarea cu un *tallit* și *tefillin* pe cap și pe braț. După îndeplinirea acestor condiții, cabalistul începe să combine literele. Prof. Moshe Idel precizează că „în timp ce în celelalte tehnici cunoscute – yoga, sufism și isihasm – scopul este atingerea gradului maxim de concentrare cu ajutorul unei formule în general simple, care trebuie repetată iar și iar, metoda lui Abulafia se bazează pe contemplarea unui obiect în continuă schimbare: trebuie combinate literele și semnele vocalelor lor, trebuie să se <cânte> și să se miște capul conform acestei vocalizări și chiar trebuie ridicate mâinile în gestul Binecuvântării Sacerdotale”. De asemenea, cercetătorul arată că metoda lui Abulafia bazată pe recitarea Numelui Inefabil este contrară *Mishnei*, fiind o încălcare halakhică clară.

Capitolul 2 (p.65-82), cu patru subcapitole, abordează *Muzica și Cabala extatică*. Autorul precizează că „există două aspecte principale ale asocierii dintre extazul mistic și muzică în Cabala extatică: pe de o parte, muzica servea ca analogie pentru acea tehnică care dădea naștere extazului și experienței extatice; pe de altă parte, ea era un element important al tehnicii efective a lui Abulafia și a elevilor săi”. Astfel, Abulafia scrie în *Gan Na'ul*: „Să știi că a combina [literele] este ca și auzul urechilor, căci urechea aude, iar sunetele sunt combinate potrivit formei melodiei și enunțării sunetului. Observă [instrumentele cu coarde] *kinnor* și *nevel*; sunetele lor sunt combinate, iar cu combinația sunetelor urechea aude variația și schimbul în chinurile dragostei. Coardele sunt lovite cu mâna dreaptă și vibrează cu mâna stângă, aducând gustul dulce la urechi, de unde sunetul se mută în inimă, iar din inimă la splină.

Între timp, bucuria este reinnoită prin plăcerea variației melodiilor, care poate fi reinnoită doar prin forma combinațiilor”. Mai mult, Abulafia consideră că analogia muzicii servea descrierii mecanismului producerii „profeției” înseși; el „compară trupul cu un *kinnor* sau cu un alt instrument muzical, căci trupul omenesc este plin de cavități și goluri în măsură să producă un sunet când suflă vântul. Acest proces este similar Duhului Sfânt, Shekhinah, care se mișcă în corpul omenesc, dând naștere profeției”.

În final, după trecerea în revistă, la diverși cabaliști, a conceptului că muzica este mijloc de atingere a „profeției”, prof. Idel o analizează ca o componentă a tehnicii abulafiene. Autorul precizează că în scrierile cabalistului „se găsesc doar instrucțiuni referitoare la facerea muzicii în timpul recitării Numelor Divine, aceasta fiind o cale pe care se ajunge la <profeție>”.

Al treilea capitol, *Experiența mistică* (p. 83-181), are 14 subcapitole. Cercetătorul spune că „sistemul de gândire al lui Abulafia este dominat de două concepte majore: intelectul și imaginația. Semnificația literală a Torei este asociată cu imaginația, în timp ce semnificația ei ezoterică este asociată cu intelectul. [...] Urmându-l pe Maimonide, Abulafia afirmă că profeția este imposibilă fără facultatea imaginativă, prin care fluxul intelectului se transformă în imagini vizuale și sunete. [...] Abulafia se vede pe sine profet în toate privințele. [...] în consecință, viziunile sale includ un mesaj intelectual în veșmânt imaginativ.” Analiza începe cu *Senzații și sentimente* și *Lumina*, așa cum sunt descrise în scrierile lui Abulafia și a discipolilor săi. Astfel, cabalistul scrie: „Părul capului tău va începe să se ridice și să reziste furtunii. Iar sângele tău, care este sângele vieții ce se află în inima ta, [...] va începe să iasă din cauza combinației vii care vorbește, și tot trupul tău va începe să tremure, iar membrele tale vor începe să tremure și te vei teme cu o frică grozavă, și frica de Dumnezeu te va acoperi [...]”; în aceeași lucrare, *tremurul* este explicat ca semnificând intelectul. Al doilea element descris de Abulafia este „*spiritul*”: „Și vei simți un alt spirit trezindu-se în tine și întărindu-te, și trecând peste tot corpul tău, și oferindu-ți plăcere, și ți se va părea că un balsam a fost turnat peste tine din creștetul capului, până la picioare, o dată sau de mai multe ori, și te vei bucura, și vei simți din aceasta o mare plăcere, cu bucurie și tremur”. A treia etapă, neclară pentru prof. Idel, este „*cutremurul*, dar Dumnezeu nu a fost în cutremur”. A patra, focul – „Dar nici în *foc* nu va fi Domnul, iar după foc a fost un glas liniștit și subțire” – are două elemente: unul vizual, focul, și unul verbal, vorbirea. Profesorul Moshe Idel menționează prezența luminii în creștinism – într-o biografie a Sf. Simeon Noul Teolog, activ în sec. XI, care a influențat formarea isihasmului, unde se găsește o descriere a unirii lui Simeon cu lumina pe care a văzut-o;

în *Canonul Sfintei Rugăciuni*, prima lucrare a școlii isihaste, compusă în sec. XIII – neexcluzând posibilitatea ca acest element să fi fost rezultatul unui contact istoric real. Următoarele subcapitole tratează *Vorbirea*, *Discursul profetic drept conversație*, *Viziunea formei omenești și Viziunea literelor*. Vorbirea profetică la Abulafia și discipolii săi „se referă, între altele, la fluxul primit prin puterea imaginației, adică la vocea care este auzită în timpul profeției”, sursa glasului și a vorbirii divine fiind în inima omului, și nu în focul rugului aprins”; „profeția” este un dialog între om și esența lui interioară, intelectul. Într-o viziune, Abulafia scrie că vorbirea a avut o cauză exterioară: a văzut un Om care, „când [...] a văzut marea mea frică și uimirea mea puternică, a deschis gura și a vorbit, și mi-a deschis gura să vorbesc, și i-am răspuns după cuvintele sale, iar în cuvintele mele am devenit alt om”. Din alt text rezultă că lupta permanentă care se dă în inima misticului este „între Intelect și Imaginație; Îngerul Vieții și Îngerul Morții; gândirea rațională și gândirea imaginativă; perceperea intelectuală și perceperea imaginativă; impulsul Binelui și impulsul Răului”. În alt text, Abulafia vorbește despre lupta care se dă în inimă între sânge și cerneală, natura lor fiind chipul și asemănarea; astfel, „cerneala este elementul spiritual, intelectul, iar sângele, elementul imaginativ”. Despre litere, Abulafia scrie: „Literale sunt, fără nici o îndoială, rădăcina întregii înțelepciuni și cunoașteri, și sunt ele însele conținutul profeției, și apar în viziunea profetică de parcă [ar fi] corpuri opace care îi vorbesc omului față în față, [spunând] în cea mai mare parte înțelegeri intelective, gândite în inima celui care le rostește. Și apar de parcă îngeri puri și vii le animă și îl învață pe om acestea [...] iar ele sunt duh în duh”. Într-o altă lucrare, cabalistul spune că misticul trebuie să-și „imagineze” literele „și să gândească ca și cum ele ar vorbi”.

Următoarele subcapitole analizează: *Urim și Tummim* – veriga de legătură între apariția literelor Numelui Divin și cea a „omului”; *Cercul*, o viziune care încorporează atât o revelație a sufletului, cât și una a lumii, în care Abulafia vede o scară rotundă, cu 360 de trepte, prin mijlocul căreia trecea o bară groasă ce avea capul la miazăzi și sfârșitul la miazănoapte, prevăzute cu mai multe elemente, poate vizualizarea unei idei mai vechi care privea Torah ca pe un cerc; *Metatron*, adică Intelectul Activ, al cărui prim nume este *Yehoel*, care este Mântuitorul; *Frica* de Dumnezeu din timpul viziunilor; *Pericolele* care-l așteaptă pe mistic în cursul recitării Numelor Divine, acesta putându-se transforma din neatenție în vrăjitor; *Devequt* (alipirea sau unirea

intelectului uman cu Intelectul Activ sau cu Dumnezeu), Abulafia fiind primul mistic medieval la care se găsesc dovezi mai extinse ale unității mistice, el utilizând bine cunoscuta formulă mistică islamică „el este el”¹⁸; *Slăbirea nodurilor*, „prin îndepărtarea conștiinței umane de obiectele <naturale> și atașarea ei de un subiect spiritual”, proces identificat cu iluminarea și realizat cu sprijinul Numelor Divine.

Ultimul subcapitol abordează trăsăturile caracteristice ale experienței extatico-mistice la Abulafia. În primul rând ea este „raționalistă”, Abulafia spunând că „profeția ține de intelect”, ea fiind realizarea supremă a capacităților conștiinței umane și „o confirmare a unei anumite poziții teoretice”. O altă componentă centrală este misiunea profetului: „Dumnezeu alege o anumită persoană, pe care o face profet în ciuda voinței ei, delegând-o să îndeplinească o anumită misiune”. Părerea prof. Idel este că Abulafia „se considera Profetul prin excelență, superior chiar lui Moise”. Experiența profetică este la Abulafia și o cale care duce la supraviețuirea sufletului, element eshatologic care are loc atunci când se realizează „profeția”. Nu în ultimul rând, Abulafia nu dă instrucțiuni ascetice extreme, el spunând că, „pentru a atinge <profeția>, trebuie acționat în direcția întăririi intelectului mai degrabă decât în ceea ce corpului, sufletului sau imaginației”. Capitolul se încheie cu întrebarea: Abulafia și-a interpretat corect propria experiență sau este „un caz în care sensul a fost impus unei experiențe în care el lipsea inițial”? Opinia prof. Moshe Idel este că „viziunile sale sunt rezultatul proiectării unor concepte filosofice în domeniul imaginativ, de unde este foarte ușor să regăsim rădăcinile lor în sistemul teoretic al autorului”.

Ultimul capitol, *Imagini erotice pentru experiența mistică* (p. 183-227), cu șase subcapitole, analizează utilizarea acestora pentru a „descrie legătura dintre sufletul uman și Intelectul Activ sau Divin”. Această practică este întâlnită la misticii medievali evrei, însă imaginile „sunt comune în special printre acei mistici care aparțin religiilor teiste și în acele religii în care iubirea se bucură de un loc înalt pe scara valorilor”. Menționăm că cea mai mare parte a comentariilor sunt la *Cântarea Cântărilor*. Astfel, ele sunt clasificate în două grupe principale: „1) imagini care descriu legătura spirituală dintre cel care iubește și cel iubit, adică descrieri ale unor emoții cum ar fi dorul, supunerea etc.”; Abulafia merge pe urmele lui Maimonide, fără a avea inovații radicale; „2) imagini care ilustrează legătura fizică dintre cel care iubește și cel iubit”; Abulafia are aici „o utilizare îndrăzneță a unor acte fizice ca imagini pentru

¹⁸ În sensul de „Sinele este Sinele”; unul dintre aspectele esențiale ale doctrinei sufistului iranian Abu Yazid Tayfur ibn 'Isa ibn Soroushan Bistami este „o conștiință profundă a triplei condiții a ființei, sub formă de Eu, Tu, El (ipseitatea, Sinele),

divinul și umanul unificându-se până la contopire – cf. CORBIN 2008: 227.

legătura dintre Intellectul Activ și mintea omenească". Prima este analizată *Imaginea sărutului*, respectiv „moartea prin sărut” ca moarte fără suferință, în care Dumnezeu „îndepărtează sufletul celui drept prin intermediul unui sărut pe gură”; Abulafia înțelege cuvântul „moarte” cu sens metaforic, ea fiind „rezultatul unui proces deliberat, prin care misticul intră într-o stare de extaz”. *Imaginea actului sexual* este utilizată mai rar de Abulafia, ea referindu-se la plăcerea care însoțește experiența mistică: „înțelegerea naturii profeției [i.e. a extazului]: nu există nimic mai dificil de înțeles pentru un om între toate înțelegerile sale [decât aceasta], iar mintea omenească nu are puterea de-a o înțelege până nu se atașează de intelectul divin într-o conexiune asemănătoare celei dintre trup și suflet, asemănătoare unirii bărbatului cu femeia, între care cea mai bună și mai dulce este prima [unire], adică a mirelui virgin cu o mireasă virgină, fiindcă dorința dintre ei a continuat o lungă perioadă înaintea unirii lor”. *Imaginea seminței*, larg răspândită în literatura stoică, ajunge la Abulafia pe canale ce nu-i sunt încă clare prof. Idel; cabalistul medieval scrie: „sămânța este o materie care există prin existența Intellectului Activ care este influxul prin care sufletul o primește, și este ca și imaginea seminței născute din bărbat și femeie”. *Secretul fecundării*, alături de plăcere, mai are la Abulafia și un alt aspect: scopul fecundității, respectiv „curgerea influxului intelectual în sufletul intelectual și absorbirea lui de către suflet”. O altă imagine este *Fiul și noua naștere*, nașterea unui fiu simbolizând la Abulafia „apariția intelectului în sufletul omului”; astfel, „apariția elementului intelectual este văzută ca o nouă naștere, care îl transformă pe mistic într-un fiu al divinului”. Ultimul subcapitol abordează *Actul sexual ca metaforă și ca simbol*; prof. Moshe Idel face o comparație între utilizarea imaginii actului sexual în Cabala teosofică și în cea extatică. Astfel, dacă în prima se insistă asupra aspectului misterios al acestuia, ca simbol al unificării din domeniul sefirotic, la Abulafia ea este mai mult un element „didactic”.

Volumul se încheie cu o *Bibliografie* bogată (p. 219-232), cu un *Index tematic și de nume proprii* (p. 233-241) și un *Index de titluri* ale volumului impresionant de surse cabalistice, creștine, islamice sau gnostice, utilizate pentru ilustrarea demersului (p. 243-246).

IURIE STAMATI, *The Slavic Dossier. Medieval archaeology in the Soviet Republic of Moldova: between State Propaganda and Scholarly Endeavor*, translated by Ruxandra Iuliana Petrinca, Brill, Leiden-Boston, 2019, 310 p.

Nevoia reconsiderării conceptuale a „dosarului slav” începând cu anii '90 ai secolului trecut a provocat ample dezbateri istoriografice pe marginea temei apariției slavilor și a etnogenezei românilor/„moldovenilor”, care

Lucrarea prof. Moshe Idel, alături de celelalte contribuții ale sale, esențiale la cunoașterea universului cabalistic, este una care întregeste tabloul atât de vast al studiului spiritualității iudaice medievale. Pentru aceasta, cercetătorul folosește un impresionant corpus de surse cabalistice, o bibliografie bogată și, grație sistemului său metodologic, ne prezintă într-o manieră inedită, posibilele influențe, tehnica, experiențele și doctrinele mistice ale modelului extatic abulafian; acesta, alături de modelele teosofice-teurgice și talismanice, influențează într-o manieră decisivă gândirea mistică creștină din Evul Mediu și, implicit, Renașterea în ansamblul său. Considerăm că acest sistem metodologic ar putea fi folosit și pentru sursele patristice, rezultatele fiind probabil spectaculoase.

BIBLIOGRAFIE

- CAJAL 1998 Cajal, N., *Prefață*, în: Maurice-R. Hayoun, *Maimonide sau celălalt Moise*, Ed. Hasefer, București.
- CORBIN 2008 Corbin, H., *Istoria filosofiei islamice*, Ed. Herald, București.
- Filocalia VI *Filocalia sfintelor nevoințe ale desăvârșirii*, traducere din grecește, introduceri și note de pr. prof.dr. Dumitru Stăniloae, vol.VI, ediția a III-a, Ed. Humanitas, București, 2009
- Filocalia VII *Filocalia sfintelor nevoințe ale desăvârșirii*, traducere din grecește, introduceri și note de pr. prof.dr. Dumitru Stăniloae, vol.VII, ediția a III-a, Ed. Humanitas, București, 2016
- IDEL 2016 Idel, M., *Cabala în Italia.1280-1510*, Ed. Hasefer, București.
- IDEL 2004 Idel, M., *Perfecțiuni care absorb. Cabala și interpretare*, Ed. Polirom, Iași.
- IDEL 2000 Idel, M., *Cabala.Noi perspective*, Ed. Nemira, București.
- STĂNILOAE 1993 Stăniloae, D., *Viața și învățătura Sfântului Grigore Palama*, Ed. Scripta, București.
- WIGODER 2016 Wigoder, G. (coord.), *Enciclopedia iudaismului*, Ed. Hasefer, București.

CONSTANTIN-EMIL URSU

se identifică cu nume de referință în domeniul cercetării arheologice și istoriei medievale românești. Această temă de cercetare a devenit o preocupare științifică dominantă și pentru colegul Iurie Stamati încă din timpul stagiului de doctorat desfășurat la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Iurie Stamati continuă cu perseverență cercetările sale pe parcursul a două decenii, susținând cu brio o a doua lucrare de doctorat la Departamentul de Istorie din cadrul Universității din Laval (Canada) în anul

2015. Este autorul a numeroase studii și articole consacrate problemei arheologiei slavilor și a politizării istoriografiei est-europene din Uniunea Sovietică, România și Moldova și participant activ la cercetările arheologice ale unor importante situri medievale timpurii din România și Republica Moldova.

Monografia de față, publicată recent la prestigioasa editură Brill având numărul 53 în seria îngrijită de Florin Curta și Dušan Zupka, *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*, reprezintă expresia profunzimii și consecvenței profesionale a cercetătorului Iurie Stamati, care introduce în circuitul științific rezultatele unei veritabile incursiuni istoriografice în problema arheologiei slavilor în Republica Moldova.

Lucrarea elaborată de Iurie Stamati este bine structurată, având o introducere, trei capitole și concluzii. În primele pagini cu caracter introductiv, autorul ne prezintă rezumativ cele două discursuri identificate în istoriografia arheologiei slavilor din R.S.S. Moldovenească, precizând că vine cu o analiză mult mai amănunțită decât cele cunoscute până acum. În cartea sa, accentul este pus pe originea celor două tipuri de discurs istoriografic, fiind inspirat din abordările unor sociologi (Pierre Bourdieu) sau arheologi (Lev Klejn, Bruce Trigger, Marc-Antoine Kaeser).

În primul capitol, *The Birth of a Paradigm: Moldovan Archaeology and the Slavic Problem* (p. 21-59), autorul se referă la primele cercetări arheologice efectuate în spațiul dintre Prut și Nistru, scoțând în evidență principalele instituții care au fost preocupate de vestigiile arheologice din acest areal, precum și protagoniștii implicați în identificarea și valorificarea lor, atât din perioada țaristă, cât și din cea interbelică, când Basarabia a fost una dintre provinciile României Mari. De asemenea, autorul ne prezintă rezultatele unei analize minuțioase a constituirii arheologiei moldovenești, evidențiind caracteristicile, cadrul teoretic și metodologic și începuturile studierii arheologice a problemei slavilor pe teritoriul R.S.S. Moldovenești.

Cel de-al doilea capitol, *Georgii Fedorov and the Building of Slavic Archaeology in the MSSR* (p. 60-147), este consacrat activității arheologului moscovit Gheorghii Borisovici Fedorov, relevând profilul său intelectual și științific în încercarea de a explica alegerea făcută de acest cunoscut cercetător sovietic de a se implica activ în studierea arheologiei slavilor și de a își lega cariera sa profesională de R.S.S. Moldovenească. Iurie Stamati urmărește relevarea impactului intelectual și profesional al lui Fedorov asupra studenților săi de la Chișinău și crearea primei generații de arheologi medievști în R.S.S.M., reconstituind pe baza diverselor categorii de surse portretul moral și științific, dar și fațetele relației dintre profesorul moscovit și discipolii săi. Capitolul se încheie cu o analiză temeinică a ideilor lui Fedorov în ceea ce privește aspectele problemei arheologiei slavilor de pe

teritoriul acestei republici sovietice.

Capitolul al treilea, *The Indigenous Character of the Moldovans, a Singular View* (p. 148-241), este consacrat arheologului Ion Hîncu, unul dintre discipolii lui G. B. Fedorov. Totuși, potrivit colegului Stamati, opiniile științifice ale lui Ion Hîncu au fost influențate de istoriografia românească, motivând astfel necesitatea unei prezentări de ansamblu asupra arheologiei românești în perioada postbelică și păreri arheologilor din România privind problema slavilor și focalizarea pe relațiile dintre arheologii români și arheologii sovietici. Pentru a contura mai bine poziția științifică a lui Ion Hîncu în problema slavilor, autorul studiază punctul de vedere împărțit de către adversarii săi din anii 1960-1980 și analizează poziția lui Hîncu, precum și motivele care au dus la îndepărtarea acestuia din cercetarea arheologică la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut.

Monografia publicată de Iurie Stamati reprezintă cea mai amplă analiză a istoriografiei arheologiei slavilor în R.S.S. Moldovenească și Republica Moldova efectuată până în momentul de față. Autorul abordează detașat diferite aspecte ale temei, reușind să depășească astfel nivelul istoriografic al anilor '90 și parțial din primele două decenii ale secolului al XXI-lea, când arheologii își aduceau critici reciproce pe principii etnice sau în funcție de relația lor cu trecutul sovietic. După parcurgerea cărții, tindem să credem că autorul a încercat să înțeleagă, fără a judeca, de ce reprezentanții celor două discursuri istoriografice au interpretat artefactele găsite în siturile arheologice specifice în modul cum au făcut-o și nu altfel. Aplicarea unei riguroase metodologii de cercetare, novatoare, încă prea puțin folosită, inspirată din lucrările unor sociologi, dar și arheologi (Bourdieu, Klein, Trigger, Kaeser), a permis identificarea unor aspecte complet necunoscute până acum din istoria cercetării vestigiilor medievale timpurii din Republica Moldova. Această metodologie a presupus și folosirea mai multor categorii de izvoare. În afară de publicațiile științifice ale arheologilor au fost folosite și memoriile unora dintre ei, mărturiile orale, colaționate cu documentele de arhivă. Subliniem aici că majoritatea documentelor de arhivă folosite de către Iurie Stamati sunt inedite. Din acestea aflăm, spre exemplu, că în anii '50 Ion Hîncu, arheologul care a pledat pentru un punct de vedere diferit în ceea ce privește evoluția istoriei medievale timpurii în spațiul dintre Carpați și Nistru, a avut și unii susținători, cum ar fi Nicolae Chetraru. Diversitatea surselor folosite a permis depășirea unei imagini clișeu despre arheologul moscovit G. B. Fedorov, îndrumătorul primei generații de arheologi medievști din R.S.S.M.

Răsfoind paginile cărții ne convingem că Iurie Stamati este un foarte bun cunoscător al evoluției cercetării arheologiei slavilor în întreg spațiul est-european, fapt care i-a permis analiza temei abordate dintr-o perspectivă comparativă, contextualizând

diversele aspecte ale problematicii arheologiei slavilor de pe teritoriul actual al Republicii Moldova într-un cadru geografic și politic mai larg, cel al arheologiei sovietice sau al arheologiei românești. Deși se știa că unii arheologi de la Chișinău din perioada sovietică au fost influențați de literatură arheologică românească, nimeni până acum nu s-a oprit în mod special asupra acestei chestiuni. În acest sens, autorul vine cu detalii foarte interesante despre influența pe care a avut-o Maria Comșa asupra lui Ion Hîncu, dar și asupra altor arheologi.

Volumul mai cuprinde concluziile finale (p. 242-252), o impresionantă listă bibliografică (p. 253-306), un indice de nume și materii, precum și o listă a figurilor și hărților ce însoțesc textul cărții.

În concluzie, considerăm că monografia publicată de

Costin Croitoru, VALEA MĂRULUI. Contribuții arheologice și documentare (I), Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2016 (284 p.)

Din perioada interbelică se cunosc primele inițiative firave de concepere a unor monografii pentru spațiul rural, care au continuat cu succes și au impulsionat demersuri istoriografice importante, consistente pentru majoritatea satelor (reședințe de comune) din aproape fiecare județ al țării.

Inițiativa colegului nostru este importantă, în sensul că monografia satului (comunei) Valea Mărului este concepută de un profesionist, care apelează, înainte de toate, la izvoare istorice medievale și moderne (precum *uricul* din 1502, emis de Ștefan cel Mare și *Condica de porunci, corespondențe, judecăți și cheltuieli* a lui Constantin Mavrocordat, de la 1741-1743), dar și la surse scrise contemporane (cum este cazul manuscrisului monografiei fostului militar N. Ifrosie) completate cu mărturii materiale (descoperiri arheologice și numismatice obținute în urma cercetărilor efectuate de regretații M. Petrescu-Dîmbovița, Gh. Bichir și I. T. Dragomir).

Demersurile cercetătorului Costin Croitoru sunt meritorii și prin prisma analizei și interpretării fiecărui izvor în parte, din care remarcă nu doar sensul unor arhaisme, dar și formulările vremii, unele chiar cu semnificații actuale.

Primul volum al satului Valea Mărului, însoțit de o dedicație emoționantă familiei, este structurat pe două capitole, așa cum indică și titlul: capitolul I, *contribuții documentare* și capitolul II *contribuții arheologice*. Acestea sunt prefațate de o *introducere* și finalizate cu o *anexă*. Interesant este modul echilibrat al împărțirii fiecărei componente a cărții, care prevede trei părți constitutive.

Cuvântul deschiderii volumului (p. 7-11) îi aparține prof. univ. dr. Ionel Cândea, Membru Corespondent al Academiei Române, care punctează eforturile și reușita colegului Costin Croitoru. Pentru a ne face o idee despre

către Iurie Stamati reprezintă un demers istoriografic valoros, fiind o expresie a consistenței teoretice, a consecvenței metodologice și a analizei riguroase, îmbinate în vederea realizării unui proiect de cercetare necesar. Lucrarea este deosebit de utilă pentru o mai bună cunoaștere și înțelegere a caracteristicilor cercetării arheologiei slavilor în spațiul est-european, a contextului social-politic și cultural în care s-a constituit și a evoluat arheologia slavilor pe teritoriul R.S.S. Moldovenești, a protagoniștilor celor două discursuri istoriografice din anii '50-'80 ai secolului trecut și a modului în care au interpretat artefactele descoperite sau au scris istoria evului mediu timpuriu din acest spațiu.

LUDMILA BACUMENCO-PÎRNĂU

munca depusă de autor, arheologul medievist I. Cândea aduce în discuție un mic document, *Octoiul* din 1736 și un *formular de cancelarie* care relevă aspecte similare celor din carte. Reputatul medievist, insistă și pe rolul important al preotului Popa Dumitrache din Puțeni, care a pus la adăpost „Octoiul” (protejat prin blestem), folosind arhaismul *a colăci* (a apăra, a proteja), care apare și în două surse diferite, apropiate în timp („Octoiul” din 1736 și „Condica” lui Constantin Mavrocordat, 1741-1743). Totodată, este punctată preluarea unei expresii în timp, folosită în documente, precum „cine îl va vedea, ori îl va auzi cetindu-se” (de la uricul din 1502 la Octoiul din 1736), practic un act de voință făcut cunoscut altora (p. 9).

Introducerea (p. 13-34) cuprinde *argumentul* și *mulțumirile* autorului (p. 13-21), *cadruul natural* în care s-a dezvoltat în timp satul (p. 21-26) și un *istoric al cercetărilor* (p. 26-34), nelipsit din orice demers științific riguros. Conjunctural, în momentul prelucrării unor informații menite să ajute la redactarea repertoriului arheologic al județului Galați, C. Croitoru a consultat și fondul documentar al fostului director al Muzeului de Istorie din Galați, prilej cu care a intrat în contact cu semnalările vestigiilor din satul Mândrești, comuna Valea Mărului (fostă Puțeni), ale militarului pensionar N. Ifrosie (autor al unei monografii, în două volume, despre satul Mândrești, rămasă în stadiul de manuscris, care denotă interesul pentru trecutul arheologic și istoric local). Practic, un potențial arheologic nevalorificat până la momentul actual, întrucât în istoriografie erau puține și vagi semnalări despre respectiva zonă (p.13). Acesta poate fi considerat momentul care a declanșat „proiectul arheologic al Văii Gerului”, analizat, interpretat și valorificat pe măsura așteptărilor specialiștilor de colegul brăilean.

Autorul își aduce modestele contribuții prin participarea, în anul 2013, la unele lucrări de salvare și protejare a patrimoniului arheologic, datorate dezastrelor

naturale de pe Valea Gerului. În demersurile sale, Croitoru și-a îndreptat atenția spre o zonă înaltă, dominată de dealuri (Dealul Stâlp, Dealul Bourului și Dealul Pârlești), pentru urmărirea fenomenului de eroziune areolară accelerată și felul în care acesta a afectat vestigiile arheologice (p. 18). Totodată, pentru documentarea unor situri arheologice a cercetat și materialele strânse în Colecția școlară Mândrești, în colecția particulară a prof. C. Doca-Trâncu și din Muzeele de Istorie de la Tecuci și Galați. Rezultatele sale se adaugă celor deja cunoscute, periegeze și verificări pe teren, ale specialiștilor M. Petrescu-Dimbovița, D. Gh. Teodor, M. Nicu, Gh. Bichir, I. T. Dragomir, M. Brudiu, concentrate îndeosebi pe zona Mândrești-Valea Mărului (p. 15).

Printre meritele autorului se numără și modul fin în care a investigat și coroborat izvoarelor scrise documentare, medievale (uricele de atestare medievală a satelor Mândrești, 13 martie 1502 și Puțeni, 4 martie 1533) și a contribuțiilor arheologice, menționate deja, la care s-a adăugat potențialul arheologic relevat de situația cadrului geografic, satele componente (Mândrești și Valea Mărului, inclusiv cătunul Coasta Văii) fiind situate pe axa nord-sud (dominată de Valea Gerului), flancată în punctele est și vest de înălțimi care au favorizat așezări succesive și condiții de trai prielnice ocupațiilor cotidiene, din cele mai vechi timpuri și până în Evul Mediu.

Pentru derularea proiectului „Cercetări arheologice pe Valea Gerului”, demarat în anul 2014, autorul a ținut cont de activitatea de „pionierat” a fostului militar N. Ifrosie (încă din 1966 începuse perioada de documentare pentru monografia satului Mândrești) și a prof. C. Doca-Trâncu, ce au izbutit și câteva mici „sondaje” de teren (p. 26). Exceptând periegezele și verificările de teren, singura ipotetică „săpătură de salvare” a fost efectuată, potrivit autorului, de arheologul M. Brudiu, care în 1964 a preluat inventarul unui mormânt de înhumatie (găsit întâmplător cu prilejul unei construcții de stat), urmat de o descoperire fortuită a unui mormânt de incineratie, ambele cu elemente specifice culturii *Sântana de Mureș*. Necropola a fost pusă în legătură cu așezarea din apropierea sediului din acea vreme a Consiliului Popular de la Valea Mărului. De fapt, actualul sediu al Primăriei, unde s-a mai găsit o amforă, posibil în anii 1980, depozitată la Muzeul din Tecuci.

Vestigii arheologice care indică locuiri mai vechi, decât cele antice, a teritoriului satului Valea Mărului, s-au găsit în punctele *La Confluență* și *Valea Drăgăiciei* (epoca bronzului) (p. 29-30). Poate unul dintre cele mai reprezentative situri este așezarea dacilor liberi (identificată pe teren în anul 1969 de I. T. Dragomir) cercetată de arheologul Gh. Bichir, însă, distrusă în linii mari de arăturile agricole.

Reputatul arheolog D. Gh. Teodor s-a adăugat specialiștilor care au efectuat cercetări pe teritoriul satului Mândrești, în anii 1972 și 1976 fiind descoperite artefacte

medievale timpurii în punctele *Pe vale la peri* și *Vatra satului* (un amnar, vârfuri de săgeți, cuțite). Mai recent, în 1989, arheologul M. Nicu descoperea în punctul *Dealul Curăturii* fragmente ceramice din epoca bronzului și prima epocă a fierului, secolele III-IV p.Chr. și VII-VIII p.Chr. Autorul face referire și la „repertoriul tumulilor” ca fiind întocmit după repere cartografice și nu ca urmare a unor verificări de teren, multe movile rămânând inedite (p. 31-32).

O parte din descoperirile semnalate în monografiile rămase la stadiul de manuscris, ale lui N. Ifrosie și C. Doca-Trâncu, au fost deja incluse într-o monografie locală, preluate ulterior de C. Croitoru în repertoriul județului Galați. Semnalăm anterior acel proiect derulat de autor cu prilejul calamităților naturale din anul 2013, la care s-au adăugat și verificări de teren sistematice, cercetări preventive ale căror rezultate au fost prezentate sau valorificate scriptic de Croitoru, unele și în colaborare (a se vedea notele 36-37, p. 34).

Capitolul I, **Contribuții documentare**, redă în prima parte documentele privind *atestările documentare* ale celor două sate (p. 35-62), apoi include *semnalările privind unele descoperiri arheologice* (p. 62-106) și la final, subcapitolul *harta „comorilor”* (p. 106-116).

Prima mențiune se leagă de satul *Puțeni* (actualul Valea Mărului), care apare într-un document din 4 martie 1533, din vremea lui Petru Rareș, nepăstrat în timp, dar al cărui conținut este reluat într-un opis din secolul al XIX-lea (p. 35). Apoi sunt semnalate surse secundare care menționează tangențial satul, la 1653 și 1696. Autorul interpretează datele oferite și urmărește treptat, bazându-se pe documentele din secolele XVIII-XIX, în a cărui posesie a fost moșia satului Puțeni, și cine a emis actele de punere posesiune. Interesante sunt și menționările călătorilor străini, pe care le detaliază, prima dintre ele fiind cea a misionarului franciscan Antonio Giorgini, la 1688, când pe una din rutele Moldovei este amintit și Puțeni (p. 41). Alte semnalări sunt în *Jurnalul călătoriei de la Constantinopol în Polonia* a lui Ruggiero Giuseppe Boscovich, însoțitorul ambasadorului englez sir James Porter (secolul XVIII), dar și în legătură cu deplasările unor soli polonezi (1700, 1766) și ambasadori ruși (1775, 1794). Sunt menționate și câteva lăcașuri de cult din satul Puțeni, precum și unii dintre slujitorii Domnului, care prin diverse consemnări au contribuit la cunoașterea unor aspecte laice și religioase. Practic la aceste referiri, privind bisericile locale și serviciile religioase ale preoților (inclusiv însemnări, cronici), poate fi raportată și intervenția din debutul cărții a prof.univ.dr. I. Căndea.

Cât privește satul *Mândrești*, este atestat sigur la 13 martie 1502 (anterior satului Puțeni) într-un act de vânzare din vremea lui Ștefan cel Mare. Se pare că denumirea satului a fost preluată de la numele lui Ivan Mândrul, despre care nu sunt informații suplimentare (p. 53-54). Similar situației anterioare și acum este urmărit

modul în care moșia satului Mândrești intră în posesia diversilor cumpărători, din secolele XVII-XIX, fiindu-i menționate limitele dintre sate, a căror denumiri s-au schimbat de la o etapă la alta. Important de observat că pentru secolul al XVI-lea, exceptând atestarea satului, autorul nu mai dispune și de alte surse documentare, practic un hiatus de timp ce se prelungește până la următoarea sursă istorică din martie 1624 (p. 54). Sunt semnalate mai multe documente emise de Miron Barnovschi (28 martie 1629), Vasile Lupu (29 august 1641), dar și acte care dovedesc că moșia a fost, pe parcurs, în posesia unor căpitani, dar și a unor familii de boieri, printre care Cantacuzino, Ghica-Comănești și Știrbey.

Autorul clarifică și eroarea prin care, datorită ruperii documentului în dreptul numelui, satul ar fi fost atestat documentar la 15 iulie 1448, însă confuzia era făcută cu satul Milești (p. 55). Efortul colegului Croitoru de a strânge majoritatea acestor mărturii despre ambele sate este meritoriu, nu doar pentru munca de documentare depusă, dar și pentru interpretările actelor și legăturile dintre emitenți.

Semnălările privind unele descoperiri arheologice de pe teritoriul comunei Valea Mărului, cu informații relative la potențialul variat al zonei, sunt extrase din epistolele pensionarului militar N. Ifrosie către Institutele de specialitate și Bibliotecile Academiei din București și Iași, Muzeul de Istorie din Galați, opt dintre ele fiind cele mai vechi, datând din anul 1969 (p. 62-63). Autorul redă conținutul acestor scrisori (cu vestigii din anumite puncte), care la final au câteva idei care sintetizează materialele reprezentative pentru trecutul localității (p. 63-106).

Inspirat, autorul a intitulat *Harta „comorilor”* un desen întocmit de același neobosit N. Ifrosie, „Schită de plan cu descoperiri arhiologice de pe hotarul și vatra de sat a com. Mândrești”, care urma să fie adăugat monografiei sale. Scopul era de a elucida locul unor toponime, pierdute în timp ori mai greu de identificat pe teren, precum *Pădurea Găunoasa/Negrița, Pădurea Pârlești, Pădurea Macuri, Tufele Buzatului, Puțul Rachelului, Ascunzișul arcașilor, Movila Gorunului, Saivanele boierești* (p. 106-116).

Capitolul al II-lea, **Contribuții arheologice**, păstrează aceeași simetrie, având tot trei subcapitole: 1, *Cercetări arheologice de suprafață* (p. 117-137); 2, *Varia archaeologica. Despre artefactele din colecția școlară* (p. 137-187); 3, *Repertoriul siturilor/descoperirilor arheologice* (p. 187-211).

Primul subcapitol include verificările de teren efectuate timp de trei ani (2013-2015) de autor și echipa sa, metoda de cercetare fiind cea specifică diagnozelor arheologice, fără să includă mijloace de cercetare invazive/intruzive, întrucât scopul și criteriile echipei au fost altele: de a identifica siturile din care provin materialele „Colecției școlare Mândrești” și ale pieselor

mai noi găsite, dar și evaluarea stării de conservare și modul cum inundațiile au afectat siturile arheologice.

Cercetarea echipei s-a încadrat în câteva limite, la sud, hotarul dintre comunele Valea Mărului și Cudalbi (potrivit autorului, chiar traseul Valului lui Athanaric, p. 119) și la nord, hotarul dintre comunele Valea Mărului și Corod, un perimetru cu o lungime de circa 8000 m liniari. Terenul cercetat și rezultatele obținute, în afara celor verificate, au fost împărțite în patru sectoare: a) zona din vecinătatea văii Gerului; b) terasa din dreapta văii Gerului (vestul comunei Valea Mărului); c) terasa din stânga văii Gerului (estul comunei Valea Mărului); d) sectorul din extremitatea sudică a comunei (zona valului). Pentru fiecare sector în parte au fost identificate puncte importante cu rezultate interesante: a) cu 13 puncte, dintre care unele cu așezări ale culturii *Sântana de Mureș* (punctele *La Primărie, Râpa Grăiei, Târgul Drăgaica, Saivane, Confluența*), iar alte medievale (punctele *La Pod, Râpa Grăiei, Târgul Drăgaica*), iar câteva situri sunt pluristratificate, în ansamblu, nivelurile cele mai vechi de locuire, din acest sector, fiind din neolitic (punctul *Terasa*), iar cele mai recente, din secolul al XIX-lea (punctul *La iaz*); b) cu 10 puncte, dintre care 8 movile, valul de pământ și un monument al naturii, *Stejarul lui Pichi*; c) cu 8 puncte, dintre care un monument funerar, o fortificație, două movile, un beci, o curte boierească, o așezare dacică suprapusă de un nivel medieval și o biserică; d) cu fortificația liniară *Valul lui Athanaric*.

În cel de-al doilea subcapitol, arheologul C. Croitoru semnalează piesele din fondul colecției școlare Mândrești, provenite de pe teritoriul comunei, prin munca celor doi pasionați, N. Ifrosie și C. Doca-Trâncu. Totodată, se pare că piesele reprezentative au fost trimise Institutelor de Arheologie din Iași și București, dar și Muzeului de Istorie din Galați (precum vârfuri de săgeți, seceră/cuțit, unelte din silex, fragmente ceramice neolitice, plastică zoomorfă – precum o figurină animalieră-urs, percutor, topor-ciocan, ceramică din epoca bronzului, topor, teslă, greutate, ceramică și amfore romane din cultura *dacilor liberi*, fragmente din cultura *Sântana de Mureș*, ceramică din cultura *Dridu*, opaițe/sfeșnice medievale, capac, buzdugan, vârf de săgeată, vârf de lance, secure, bardă-ciocan, cosoare, săpăligă). Obiecte variate, din neolitic și până în Evul Mediu, descoperite în diferite puncte de către cei doi amatori și ulterior predate instituțiilor amintite.

Ultimul subcapitol conține repertorierea siturilor/descoperirilor arheologice de pe teritoriul satelor Mândrești și Valea Mărului, în ordinea menționării localităților.

Anexele au la început o *listă a abrevierilor bibliografice* folosite în text (p. 213-214), după care urmează *ilustrația* cu 87 de figuri (p. 215-274): două hărți, desen cu traseul valului, șapte scrisori, o telegramă, șapte manuscrise, patru

fișe ale monumentului funerar, 42 desene de piese, 24 aspecte de șantier, inclusiv cu poziționări de situri și „harta comorilor”.

Interesante sunt anumite scrisori, fișe care conțin desene în creion, pentru o piesă sau un monument, și fără a avea detalii grafice deosebite sunt sugestive. Dintre piesele ilustrate de autor reprezentative sunt amforele (una cu litere grecești incizate, p. 121; 232, fig.23), figurina zoomorfă, uneltele și armele medievale. La finalul cărții se află un *rezumat* și *lista ilustrațiilor* în limba engleză (p. 275-284).

Beneficiind de o grafică deosebită, cartea „se face plăcută ochiului și minții” cititorului, iar prin metoda de redactare a textului, informațiile sunt parcurse și asimilate

cu lejeritate.

La final, apreciem inițiativa arheologului C. Croitoru de a se dedica unui proiect complex, care a vizat îmbinarea diverselor surse, documente medievale și moderne, scrieri contemporane, dar și cunoașterea tuturor descoperirilor de până în prezent, legate de satele Mândrești și Valea Mărului, la care a contribuit cu propriile cercetări. Felicităm autorul pentru atenția acordată analizării și interpretării documentelor și vestigiilor arheologice, efortul depus fiind pe măsura rezultatului și dorim, ca proiectul început să fie continuat și finalizat cu un al doilea volum, scris în aceeași manieră, riguros, cu seriozitate și profesionalism.

GEORGE-DAN HÂNCEANU